

Lovinački kraj na razmeđu epoha u XVI. stoljeću: nahija Cvišuša prema osmanskome popisu iz 1585.

Koristeći se pristupom regionalne i lokalne povijesti u studiji se na primjeru Lovinačkog kraja u Lici analiziraju dramatične političko-društvene i kulturno-demografske preobrazbe izazvane osmanskome ekspanzijom u XVI. stoljeću. Ovaj kraj u svemu je dijelio sudbinu ostalih područja Like i Krbave koji su se našli na razmeđu suprotstavljenih imperija, stekavši tako karakter udaljene osmanske periferije i iskustvo „režima krajina“ koje će potrajati do duboko u XIX. stoljeće. Rad se primarno temelji na osmanskim izvorima, naročito poreznim katastarskim popisima za područje koje se od 1574. našlo u sastavu nahije Cvišuša. Propituju se brojne dimenzije diskontinuiteta prouzročenih disolucijom krbavskog kneštva („zemlje Ivana Karlovića“) krajem XV. i početkom XVI. stoljeća te formiranjem vojno-upravnih struktura osmanskog „serhata“ u XVI. stoljeću. Analizira se kako su se navedeni dinamični procesi odrazili na lokalnom lovinačkom primjeru, posebice u kontekstu promjena naseljenosti, stanovništva i prostorne organizacije. Sagledavaju se osmanski planovi izgradnje fortifikacijskog sustava, kolonizacijske i fiskalne politike. Također se daje uvid u novonastali konfesionalni raspored i stanje vjerskih objekata.

*Dobro čuvaj Raduč na ćenaru,
Jer će Grga na njeg udariti,
A Mujage kod Raduča neja,
Otišo je do Stambola bila*

(Esad Hadžiomperpašić, *Muslimanske narodne
junačke pjesme*. Banja Luka, 1909, 6: 311)

Uvod

Prodor Osmanlija u Hrvatsku u XV. i XVI. stoljeću prouzročio je najdublje i najdalekosežnije promjene još od vremena slavenske kolonizacije i njihove kristijanizacije u ranom srednjem vijeku. Progressivni način osmanskog ratovanja i osvajanja imao je za hrvatske prostore destruktivne učinke koji nadmašuju sve ono što se do tada događalo u jugoistočnoj Europi tijekom osmanske ekspanzije. Dok je osmansko osvajanje za lokalna društva u Bosni, Srbiji ili Bugarskoj ponajprije značilo jedan duboki moralni i kulturni šok, ali iza kojeg je slijedilo razdoblje prilagođavanja

novoj vlasti i civilizaciji, pri čemu su sačuvani brojni stari elementi i kontinuiteti, Turska Hrvatska bit će trajno obilježena perifernošću, odnosno konfliktnom i nestalnom granicom kao glavnim vektorom povijesnog razvoja koji će bitno izmijeniti njezin sociokulturni krajolik. Opravdano se stoga može reći da su hrvatski povijesni prostori koji su potpali pod osmansku vlast, kao i oni koji su neposredno graničili s tim imperijem, mnogo više obilježeni diskontinuitetima u odnosu na druge prostore koji su ostali u dubini osmanskog imperija. Nemiran i promjenjiv politički i društveni razvoj, pomicanje granica, stanje nesigurnosti i provizornosti bez trajnijih aranžmana, vjerske i kulturološke promjene, masovne migracije i etnička pomicanja, promjene u teritorijalnoj proširenosti jezika i narječja, nestanak starih i nastanak novih tradicija, da spomenemo samo neke od važnijih momenata diskontinuiteta. Isto vrijedi i za Lovinački kraj u Lici, koji se do XVI. stoljeća nalazio gotovo u geografskom središtu kasnosrednjovjekovne Hrvatske, da bi sljedeća tri (rano) moderna stoljeća bio „zarobljen u krajinama,“ nakratko kao rubni posjed krbavskih knezova u uzmicanju, potom u osmanskom (bosansko-kliško-krčkom) „serhatu“ i kasnije u habsburškoj vojnoj krajini.¹ Zanimljivo je s gledišta lokalne povijesti promatrati kako se od XVI. do XVIII. stoljeća dinamika promjena makrostruktura poput političkih, društvenih, ekonomskih i demografskih odrazila na mikrorazini jednog ličkog sela i njegove okolice, pogotovo na primjerima promjene naseljenosti, stanovništva i prostorne organizacije. U ratnim pustošenjima XV. i XVI. stoljeća nestalo je starog hrvatskog (čakavskog) elementa te se sasvim promijenio etnički i društveni sastav lovinačkog područja. Promijenila se i socioekonomska struktura naselja, a izrazito stočarski (vlaški, dinarski) elementi velikim su dijelom zaposjeli nekadašnje zemljoradničke predjele. Mogli bismo početi i od samog naziva Lovinac koji se u kontekstu navedene dinamike postupno „pomiče“ od prvotne lokacije srednjovjekovnog burga u današnjem Svetom Roku, preko „turske“ nahije Cvituše, do habsburškog vojnokrajliškog Lovinca sa središtem na današnjem Šajeru.²

Lovinački kraj nalazio se pod osmanskom vlašću nešto više od stoljeća i pol, ali to razdoblje historiografski još nije istraženo. Tematika „osmanske Like“ nekoliko desetljeća unazad povremeno se otvarala tako da s gledišta lokalne i regionalne povijesti „turska Lika“ XVI. i XVII. stoljeća još uvijek pripada rela-

¹ Lovinački kraj tradicionalni je naziv za područje na krajnjem jugoistoku Ličkog polja između Velebita i Ličkog sredogorja. Obuhvaća naselja Lovinac, Sveti Rok, Ličko Cerje, Ričice, Smokrić, Vagan, Vranik, Gornju i Donju Ploču i Kik, a ponekad mu se priključuje i Raduč. Povijesno gledajući, pripada takozvanoj „Gornjoj Lici“. To područje danas pokriva Općina Lovinac u sastavu Ličko-senjske županije, površine 342 km².

² Osnivanjem Lovinačke satnije u sastavu Prve ličke pukovnije 1746. formira se i novo sjedište satnije na Šajeru koje postaje središte modernog Lovinca (izgradnja časničkog kvartira, vojnog magazina i staja te drugih vojnih gospodarskih objekata, od 1779. i državne trivijalne škole). Područje Svetog Roka je sve do kraja XVIII. stoljeća bilo poznato kao *Donji Kraj* i kao takvo upisano je u jozefinski katastarski premjer iz 1774–1775. Nakon što je 1790. osnovana župa Sveti Rok (crkva je sagrađena još 1763), selo je prozvano po patronu župe.

tivno nedovoljno istraženim regijama u Hrvatskoj. O osmanskoj Lici se uglavnom saznavalo iz drugorazrednih izvora „zapadne“ provenijencije koji su više bili odraz diferenciranih interesa i odnosa *drugosti* na imperijalnoj (i civilizacijskoj) granici negoli pouzdana izvorna građa. Tek početkom rada na osmanskim izvorima i njihovim objavljivanjem, prvenstveno poreznih katastarskih popisa (*tapu tahrir defterleri*), počeo nam se otkrivati zaboravljeni svijet iz „turskog vakta“, ozbiljno nagrizajući veo zamamnih legendi i junačke epike, ali rušeći i neke zablude iz starije historiografije.³ Inicijalni istraživački poticaj došao je od strane bosansko-hercegovačkog povjesničara Fehima Dž. Spahe i kruga osmanista s Orijentalnog instituta u Sarajevu još krajem 1980-ih.⁴ Dok je u početku Lika bila tek samo rubno zahvaćena u istraživanju fenomena osmanske Bosne, u novije vrijeme sve je više radova koji se neposredno tiču i ličkih tema.⁵ Sarajevske kolege zadužile su hrvatsku historiografiju i prijevodima i objavljivanjem osmanskih poreznih katastarskih popisa za više sandžaka koji su u cijelosti ili djelomice pokrivali i hrvatske povijesne prostore (Bosna, Hercegovina, Klis, Požega).⁶ Od 1990-ih zaslugom prof. dr. sc. Nenada Moačanina s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, utemeljitelja historijske osmanistike u Hrvatskoj, istraživanje osmanske Like dobiva na zamahu i u domaćoj historiografiji.⁷

Analiza koja slijedi bila bi nemoguća da nije bilo susretljivosti kolegica s Orijentalnog instituta u Sarajevu, dr. sc. Behije Zlatar i dr. sc. Fazilete Hafizović koje su mi ustupile na korištenje prijevode neobjavljenog arhivskog materijala iz opširnih ili detaljnih (*mufassal*) deftera iz XVI. stoljeća. Prvi se odnosi na opširni porezni katastarski popis iz 1528–1530 za sandžak Bosnu (prijevod pokojne zaposlenice Orijentalnog instituta dr. sc. Medžide Selmanović),⁸ a drugi je prijevod Fazilete Hafizović za područje nahije Cvituša iz opširnog poreznog katastarskog popisa za sandžak Krku (Liku) iz 1585.⁹

³ Uspoređujući osmanske sa „zapadnim“ izvorima, dolazimo do zanimljive inverzije. Dok su osmanski izvori za Liku, kao i cijeli prostor „Turske Hrvatske“ za XVI. stoljeće vrlo brojni i sadržajni, XVII. stoljeće nam je mnogo manje poznato jer se prestalo s praksom redovitog provođenja poreznih popisa. U zapadnim izvorima situacija je, pak, obrnuta. Za XVI. stoljeće daje relativno malo pouzdanih podataka, pogotovo za područja udaljenija od granice, dok je XVII. stoljeće bogato svakovrsnim informacijama (mletačka izvješća, uhode, crkveni izvori).

⁴ SPAHO 1988: 241-251; ISTI 1989: 101-114; ISTI 1991; ZLATAR, 2010.

⁵ HUSIĆ 1999: 189-230; ISTI 2007: 125-144; HAFIZOVIĆ 2010: 228-257; ISTA 2013: 103-115; KORIĆ 2015: 71-89; HAFIZOVIĆ 2016; ZAHIROVIĆ 2017: 353-364; KORIĆ 2021: 125-142.

⁶ U ovom radu koristi se *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*.

⁷ MOAČANIN 1990: 51-54; ISTI 1993: 61-65; ŠARIĆ 1999: 67-128; MOAČANIN 2007: 108-175; ŠARIĆ 2012: 215-248; MOAČANIN 2018: 191-202; JURIN STARČEVIĆ 2022A: 433-458; IST 2022b: 71-102.

⁸ Izvornik se nalazi u Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Istanbul (dalje: BOA), Tapu Tahrir Defterleri (dalje: TTD), No. 157, a fotokopija u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

⁹ BOA, TTD, No. 622.

Stari burg Lovinac i „rasuta baščina“ kneza Ivana Karlovića

Ostaci starog burga Lovinca nalaze se na strmom krškom uzvišenju oko kilometar jugoistočno od današnje katoličke crkve u Svetom Roku (*Gradina Serdarska*, 600 m/nm).¹⁰ Ne zna se točno kad je podignut, ali je zasigurno postojao sredinom XV. stoljeća. Stari burg Lovinac, kao i čitav okolni kraj zapravo tek očekuju opsežnija arheološka istraživanja.¹¹ Burg izgrađen u obliku nepravilnog paralelograma s dva manjim okruglim tornjevima, bio je smješten na strateški povoljnom položaju s kojeg se mogla učinkovito nadzirati cijela okolica i s kojeg je pucao pogled na udaljene gradove Komić (*Karlovića dvori*) i Novak (*Štulića kula*), važne točke na komunikacijskom pravcu prema Krbavi. Burg je zapravo i podignut na trasi stare rimske ceste koja se ovdje uspinjala na Velebit te preko Malog Alana i Kraljićinih vrata spuštala na primorsku stranu, jednim krakom prema Zadru, a drugim prema Kninu.¹² Prema svojim općim obilježjima ne razlikuje se od drugih ličkih srednjovjekovnih burgova podignutih geometrijskom metodom kvadrangulacije koja je, prema Zorislavu Horvatu, već pripadala renesansnim zasadama s kraja XV. stoljeća, kada sve više do izražaja dolazi uporaba vatrenog oružja.¹³ Pritom, dakako, ostaje otvoreno pitanje koliko su tlocrt i izgled ove fortifikacije naslijeđeni od izvornih graditelja, a koliko su rezultat kasnijih modifikacija iz razdoblja osmanske uprave. Prema istom autoru, upravo *turske kule* karakteristične po svojim oblim braničkulama predstavljaju specifičnu ruralnu arhitekturu ličkog krajolika.¹⁴ Stari burg Lovinac bio je s prekidima u funkciji sve do kraja XVII. stoljeća.¹⁵

Lovinački burg promijenio je više vlasnika tijekom kasnog srednjeg vijeka. Jedni od njih bili su vjerojatno Lovinčići, pripadnici nižeg plemstva, za koje znamo da su bili podrijetlom iz Like i koji su po ovom burgu vjerojatno i dobili ime. O njihovu podrijetlu gotovo ništa ne znamo.¹⁶ Ne dovode se u vezu s plemićkim rodom Mogorovića koji su dominirali kasnosrednjovjekovnom Gornjom Likom, pa tako

¹⁰ Ovu lokaciju nazivaju i Starim Lovincem.

¹¹ KOLAK 2020: 25.

¹² Postoji pretpostavka da je Stari Lovinac podignut u blizini nekadašnje rimske postaje *Ausan-calione*. Jedan segment rimske ceste sačuvan je u polju kod današnjeg cvituškog mosta (Isto: 19). Na karti jozefinske katastarske izmjere iz 1774–1775 ta je stara komunikacija opisana kao *Spurreren einer alten Römer Strase.k*.

¹³ HORVAT 2013: 422. Kod grada Lovinca i danas se mogu vidjeti udubljenja u stijeni (tzv. „avani“), za koje lokalna predaja drži da su služili „Turcima za sitnjenje baruta“.

¹⁴ Isto: 417.

¹⁵ Prema izvješću iz 1696, „kaštel Lovinac“ bio je nenastanjen i ondje se držala samo straža (BOGOVIĆ 1991: 125).

¹⁶ Budući da je tijekom osmanskih provala i osvajanja stradao arhiv krbavskih knezova, vrlo malo je sačuvano podataka za krbavsko, kao i ličko područje od XIV. do početka XVI. stoljeća (BOTICA, 2011: 256).

i dijelovima Lovinačkog kraja,¹⁷ kao ni s jednom drugom plemenitom „hižom“ unutar ustanove „plemstva dvanaestoro plemena kraljevine Hrvatske“.¹⁸ Vjerojatno se radilo o starosjedilačkim plemićima gradokmetskog podrijetla, kao što je to bilo u slučaju vlasnika susjednih ličkih burgova Novaka i Slivnika.¹⁹ Također možemo samo nagađati jesu li pripadali plemićkom savezu *Fraternitas Croatorum*, kao i ostalo brojno plemstvo u Lici sredinom XV. stoljeća. Ni okolnosti pod kojima su Lovinčići napustili svoj posjed u Lici nisu nam pobliže poznate. Početkom XVI. stoljeća preselili su se na posjede knezova Frankapana u gornjem Pokuplju, gdje su kao „familijari“ ušli u njihovu službu. Karlov sin, krbavski knez Ivan Karlović, nakon smrti hercega Ivaniša Korvina 1505, od njegove je udovice Beatrice silom preoteo burg Počitelj i vratio ga u posjed svojega kneštva, ali je tom prilikom zauzeo i nekoliko drugih burgova u Lici, među kojima i Lovinac.²⁰ U kontekstu ovih događaja nije nemoguće da su Lovinčići već tada bili uže povezani s knezovima Frankapanima, tradicionalnim suparnicima knezova Kurjakovića. Zna se da su u to vrijeme njihovi prvi susjedi Hreljci Petričevići iz Raduča bili familijari kneza Bernardina Frankapana. Također se moglo raditi i o prodaji posjeda s obzirom na tada raširenu pojavu u kojoj je niže i srednje plemstvo prodavalo svoje od Osmanlija ugrožene posjede moćnijim magnatima, koji su mogli učinkovitije organizirati obranu.²¹ Upravo su 1505. i 1506. bosanske akindžije teško poharale Ličko polje.²² Ovu logičnu pretpostavku, međutim, komplicira činjenica da postoje i suprotni primjeri, i to baš u slučaju knezova Krbavskih, koji su zbog gubitaka izazvanih osmanskim provalama bili prisiljeni prodavati neke svoje rubne posjede svojim ljudima, familijarima ili klijentima.²³ Kako bilo, za svoju vjernu službu Martin

¹⁷ Posjednici burga Raduč u XV. stoljeću bili su Hreljci iz čuvene hiže Petričevića koji su pripadali plemićkoj općini Mogorovića. Također se i Juraševići, vlasnike istoimenog burga u Vraniku, povezuje s hižom Jurislavića od Mogorovića koji su držali posjede u Gornjoj Lici (PAVIČIĆ 1962: 33, 37).

¹⁸ Pitanje je stoji li Lovinac kod Poličnika u zadarskom zaleđu (u izvorima također i *Lovinci*) u nekoj vezi s Lovincem u Lici? Znamo da je sredinom XIV. stoljeća proces širenja posjeda zadarskog patricijata u hrvatskom zaleđu zahvatio i ovo naselje. Jedno vrijeme bio je u posjedu knezova Krbavskih, ali ga je knez Karlo IV. 1474. preko opunomoćenika prodao zajedno sa zemljama Bašćicom i Velikim Rupljem zvonigradskom kaštelanu Ivanu Benkoviću za 300 dukata i Nikoli Marinčiću za 500 florena. S obzirom na učestalu dvojnost naselja na relaciji Lika–Ravni kotari, nije za isključiti mogućnost da se i u slučaju Lovinčića možda radilo o plemstvu koje se koristilo takozvanom dvojnomo komplementarnom ekonomijom (mediteranski agrar – dinarska transhumanca), što je inače bilo karakteristično upravo za plemićke rodove dvanaestoro hrvatskih plemena (usp. KLAČIĆ I PETRICIOLI 1976: 411; BOTICA 2011: 247; MAGAŠ I BRTAN 2015: 93; LUČIĆ 1987:101-112).

¹⁹ JURKOVIĆ 2019a: 330.

²⁰ BOTICA 2011: 269.

²¹ GRGIN 2002:180-181.

²² GRGEC 1932: 37.

²³ GRGIN 2002: 97; BOTICA 2011: 246.

Lovinčić je 1531. darovnicom od Vuka Frankapana zadobio imanje Radovac na Kupi (današnji Fratrovci) sa zemljama nekadašnjeg pavlinskog samostana sv. Mikule na Gvozdu i četiri kmetska selišta u Dolincima u sastavu bosiljevskog vlastelinstva.²⁴ Lovinčići su se u ovom novom kraju dobro razvijali i društveno uspinjali, ušli su i u vojnokrajišku službu, a sredinom XVIII. stoljeća postali su vlasnici vlastelinstva Lipa na Dobri.²⁵

Ivan Torquat Karlović, posljednji potomak knezova krbavskih, početkom XVI. stoljeća držao je u svojem posjedu Lovinački kraj i gotovo cijelu Liku. Prema ispravi o uzajamnom nasljedstvu s Nikolom Zrinskim iz 1509, posjedovao je 22 utvrđena burga u Krbavi, Lici, Hotući, Odorju, Podgorju, Lučkoj i Kninskoj župi.²⁶ Od toga tri su burga bila na lovinačkom području: Lovinac, Lukavac (*Tomičića gradina* kod crkve u Ričicama, 565 m/nm) i Novak (*Štulića kula* iznad Donje Ploče, 640 m/nm). Inače renesansna kartografija XVI. stoljeća na lovinačkom području bilježi devet burgova.²⁷ Knez Ivan Karlović bio je jedna od središnjih figura turbulentne hrvatske povijesti u prvoj trećini XVI. stoljeća. Njegov život i djelovanje mogli bismo opisati kao kroniku ogorčene, ali uzaludne borbe i propadanja. Kurjakovići su s Ivanom Karlovićem doživjeli svoj vrhunac, ali ujedno i kraj.²⁸ Njegova djelatnost pada u vrijeme razaranja srednjovjekovne feudalne društvene i demografske strukture sjeverno i južno od Velebita, odnosno nestajanja vlastelinskog ustrojstva, plemićkih općina i crkvene organizacije.²⁹ Ubrzo nakon smrti 1531. poprimio je legendarni lik junaka i patnika, ušavši tako u povijesno pamćenje kao „hrvatski Job“.³⁰ Suvremena historiografija mnogo realnije ocjenjuje ovog pragmatičnog magnata kojemu opće okolnosti nisu išle

²⁴ LOPAŠIĆ 1895: 66.

²⁵ Isto: 179-180.

²⁶ Radilo se o Komiću, Udbini i Podlapcu u Krbavskoj župi, Počitelju, Belaju, Lovincu, Barletama, Slivniku, Novaku i Novigradu u Ličkoj župi, Gradcu i Lukavcu u Hotučkoj župi, Zvonigradu, Strmici i Grahovu u Odorju, Obrovcu, Zelengradu, Kličevcu u Lučkoj župi, *Waicha* (Vega? Starigrad-Paklenica) i Bagu u Podgorju te Orašju u Kninskoj župi. Mutnica u srednjem Pounju greškom se navodi kao burg koji pripada Odorju. Latinsku ispravu pisao je očito kajkavski govornik koji je ove burgove zapisao prema svom izgovoru (*Lovynecz, Lokavec, Motnica, Oresie* itd.). KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1854: 111-113; GRGEC 1932: 39, 120.

²⁷ Na čuvenoj geografskoj karti *Tutto el contado di Zara et Sebenicho* Matea Pagana, nastaloj oko 1530, pored Lovinca, Lukavca i Novaka nalaze se još burgovi: *Zagon* (Volarica, 770 m/nm, iako neki smatraju da bi to mogla biti gradina i na susjednoj Patrovači), *Budak* (780 m/nm), *Jurašević* (Vranička gradina, 723 m/nm), *Novak II.* ili Mali Novak (Batinića kulina, 640 m/nm), *Zir* (Gradina, 650 m/nm) i *Raduč* (Gajića gradina, 639 m/nm). I na kasnijim kartama iz XVI. i XVII. stoljeća, pa i na onoj najpoznatijoj Mercatorovoj, ponavljaju se ove utvrde imenom i položajem.

²⁸ BIRIN 2019: 43.

²⁹ RAUKAR 1990: 11.

³⁰ GRGEC 1932: 71.

naruku.³¹ Ivan Karlović bio je paradigmatičan primjer hrvatskog velikaša koji se postupno povlačio s juga na sjever nastojeći kompenzirati gubitke u starom kraju, zadobivajući nove posjede u srednjem Pounju (Mutnik, Novigrad, Dobra Njiva, Klokoč) te u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji u Slavoniji (Lukavec, Medvedgrad, Rakovec). Pritom, međutim, sve više osiromašuje, ostaje bez prihoda i podanika te, ono najvažnije, bez potomstva. Kad govorimo o osmanskim osvajanjima u Hrvatskoj 1520-ih, govorimo zapravo o propasti *zemalja Ivana Karlovića*.³² Njegovo kneštvo, koje je zauzimalo bezmalo četvrtinu južne Hrvatske između Gvozda i mora, još od pada Bosne 1463. trpjelo je glave udarce osmanskih akindžija.³³ U središtu njegovih baštinskih posjeda dogodila se i sudbonosna Krbavska bitka 1493, gdje je i počeo „prvi rasap kraljevstva hrvatskog.“³⁴ Nakon zaključenja ugarsko-osmanskog primirja 1503, posjedi tada još mladog Ivana Karlovića našli su se u posebno nepovoljnom položaju. Postali su ranjive točke unutar prve zone ratne opasnosti, svojevrsna „breša“ između koliko-toliko organiziranog protuosmanskog (korvinovskog) obrambenog sustava koji su činili Jajačka banovina, Senjska kapetanija i mreža kraljevskih utvrda u južnoj Hrvatskoj (Ostrovica–Knin–Sinj–Skradin–Klis).³⁵ Kroz taj otvor osmansko-bosanski asker mogao je gotovo nesmetano provaljivati prema zapadu i sjeverozapadu, vršeci duboke pljačkaške prodore jednim krilom sve do Istre i Furlanije, a drugim do Kranjske i Koruške. Takva će konstelacija na nemirnoj i nesigurnoj granici natjerati Karlovića na oportunističko držanje prema vlastitom vladaru u Budimu, kao i prema Veneciji, Beču i sultanovu namjesniku u

³¹ „Ipak, banovanje Ivana Karlovića, doduše u najnezgodnijemu razdoblju hrvatske povijesti, obilježeno je sveopćom pomutnjom u kojoj se taj osvjedočeni junak nije često uspijevao dobro snaći. Ishod je bio takav da su najvažniji gradovi južne Hrvatske u vrijeme njegova banovanja pali gotovo bez borbe. Istina je očito negdje između pa se nije teško složiti s mišljenjem da je Ivan Karlović jednako udaljen od ‘moliškog vraga’ koliko i od ‘hrvatskog Joba’.“ (BOTICA 2011: 299)

³² Tradicija o Lici kao „zemlji Ivana Karlovića“ održat će se cijelo vrijeme osmanske vladavine. Tako vlaški knezovi u Lici 1609. u pismu papi i habsburškom vladaru mole da se *zemlja Ivana Karlovića* oslobodi od Osmanlija. U osmanskim popisima XVI. stoljeća spominju se *Karlovićevi mlinovi* na Zrmanji u sastavu vakufa Gazi Husrev-bega, odnosno u popisu timara mustahfiza Kliškog sandžaka 1550. spominju se *čiftluci, mlinovi i varoška zemlja u blizini oronulih tvrđava Gradčac i Lukavac* koja su ranije bila u *posjedu Karloglua Ivana*. Ivan Karlović alias *Ivan Hrvaćanin* ostavit će značajan trag i u narodnim predajama i usmenoj epici (bugarštice i deseterci), kao i pisanoj epici (VINAVER 1951: 108; ZLATAR 2010: 72; HAFIZOVIĆ 2010: 250; GRGEC 1932: 105-116; BOTICA 2011: 290-299).

³³ BOTICA 2011: 263.

³⁴ RAUKAR 1997: 97.

³⁵ Unatoč izloženosti svojih posjeda osmanskim upadima, knezovi Kurjakovići nisu ustupili svoje burgove kraljevim plaćeničkim posadama niti ih uključili u Korvinov obrambeni sustav, jedino što su od 1490-ih od kralja primali neredovite dotacije za održavanje jedne formacije konjanika (JURKOVIĆ 2019b: 124; BOTICA 2011).

Sarajevu. Bio je životno zainteresiran za obranu hrvatske granice (*često s Turci boja činjaše* zapisano je u glagoljskom rukopisu *Manipulus curatorum*),³⁶ što ga u dvama navratima 1521. i 1527. dovodi na bansku dužnost. Ulazi u službu najamnika (*kondotijer*) Mletačke Republike sklapajući i više puta obnavljajući sporazume između 1509. i 1524. o uzajamnoj pomoći u kojima se obvezao da će štititi mletački posjed u sjevernoj Dalmaciji, prije svega zadarski i šibenski teritorij od osmanskih provala, a zauzvrat će dobivati novčanu i drugu pomoć u visini više tisuća dukata. U kriznim situacijama *Serenissimi* je nudio prodaju ili razmjenu nekih svojih burgova.³⁷ Povremeno postaje i osmanski haračar koji propušta osmanske jedinice kako bi poštedio posjede od pustošenja, a bio je spreman i nagoditi se s bosanskim namjesnikom i postati sultanovim vazalom. U jednom trenutku izgledalo je da bi se i u Hrvatskoj mogao primijeniti dotadašnji sustav osmanskog „osvajanja u dvije faze“ (prva faza vazalstva, druga faza izravne kontrole).³⁸ Zbog povremene suradnje s „neprijateljima kršćanstva“, odlazi osobno 1506. preko Venecije na pokajničko hodočašće u Rim ili šalje svojeg izaslanika, kapelana Stjepana Posedraskog koji je 1519. u njegovo ime molio papu Leona X. za vojnu i novčanu pomoć.³⁹ Također rano uspostavlja i veze s Habsburgovcima, carem Maksmilijanom I. i austrijskim nadvojvodom

³⁶ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1863: 181.

³⁷ U vrijeme vladavine dinastije Jagelovića, naročito slabog vladara Ludovika II, Ivan Karlović se najviše oslanjao na Mletačku Republiku, čiji je bio kondotijer, pouzdanik pa i doušnik. Nudio je Republici 1517. tri svoja burga u zadarskom zaleđu za kaštele u Lombardiji. Mlečani koji su bili zainteresirani za neke od njih (posebno Obrovac i Kličevac), iz opreza prema Osmanlijama nisu prihvatili ponudu koja će biti opet ponovljena 1523. (GRGEC 1932: 56; BOTICA 2011: 286).

³⁸ Ivan Karlović je, kao i drugi hrvatski magnati toga vremena (Nikola Zrinski, Bernardin Frankapan), bio spreman nagoditi se s osmanskim stranom. Već se njegov otac Karlo IV. Kurjaković kao neformalni vazal početkom 1490-ih privremeno podčinjavao osmanskome vladaru. Prema jednom osmanskome izvoru, *Kir Karli* i *Kir Andža* (Anž Frankapan) bili su jedno vrijeme u osmanskoj službi i upravljali *vilajetom Hrvati* između Bosne i Ugarske. To je vjerojatno i prvi podatak o pokušaju trajnog učvršćivanja osmanske vlasti u Hrvatskoj, i to prije Krbavske bitke. Sve većim pogoršanjem situacije 1520. Ivan Karlović postao je vođa kontroverznog pothvata koji je mogao završiti uspostavom vazalne Hrvatske pod suverenitetom osmanskog vladara. Tom su pothvatu prišli svi značajniji hrvatski velikaši (Frankapani, Zrinski, Blagajski) pokušavajući pronaći *modus vivendi* s bosanskim namjesnikom. O toj epizodi, koja je na ugarskom dvoru pobudila sumnje na urotu i veleizdaju, u historiografiji postoje različita tumačenja, od toga da se radilo o iskrenom, iako očajničkom potezu, do običnog političkog manevra i taktiziranja da se dobije na vremenu. Pregovori su, međutim, propali ljeti 1521. nakon što je Karlović odbio osmanski prijedlog da im preda četiri svoja grada. Krajem iste godine postao je hrvatsko-slavonski ban, čime je s njega privremeno skinuta sumnja u lojalnost, a odlučna obrana granice nastavljena je, premda kralj nije slao ugovorenu pomoć (GRGEC 1932: 65-66; BOTICA 2011: 258, 282).

³⁹ „Ako se, presveti Oče, hoćeš pobrinuti, ili Ivana Torkvata od turskog haračnika ponovo uspostavi vojnikom i učini ga braniteljem Crkve, kako on želi, ili pošalji nekog od svojih vojskovođa čijom će se oružanom pomoći suprotstaviti Turcima u susjedstvu i razbojstvo suzbiti razbojstvom, ili pak onom puku pošalji nekog redovnika da ga njegov ugled zadrži od bijega i utvrdi u kršćanskoj vjeri, ili neka tvoja Svetost reče posljednju riječ.“ (GLIGO 1983: 339; GRGEC 1932: 38)

Ferdinandom. Nakon Mohačke katastrofe 1526, vidjevši u Habsburzima jedinu stvarnu snagu koja može suzbiti osmansku prijetnju, postaje odlučni pristaša nadvojvode Ferdinanda od kojeg je još 1522. primao redovitu vojnu i novčanu pomoć. Jedna je od vodećih ličnosti na Cetinskom saboru 1. siječnja 1527, gdje je nadvojvoda Ferdinand I. izabran za novog hrvatskog kralja. Ironijom sudbine samo nekoliko mjeseci kasnije definitivno je ostao bez svojih starih baštinskih posjeda u Krbavi i Lici koji su pali u osmanske ruke, dok je on svoju energiju morao usmjeriti na drugu stranu, u građanski rat sa Zapoljevim pristašama u Slavoniji. Ukratko rečeno, Karlovićeva politika je, kao i općenito politika hrvatskog plemstva, tada pod pritiskom nepovoljnih događaja, postajala sve više samostalna, pa i u odnosima prema susjednim vladarima.⁴⁰

Karlovići stari baštinski posjedi u Krbavi i Lici, izloženi sustavnim osmanskim provalama i pustošenjima (*akin*, *yagma* = ‘upad’, ‘zatrka’, ‘otimanje’, ‘pljačka’), ubrzano su propadali pretvarajući se u opustošenu *terra deserta*. Novi ciklus njihove demografske i materijalne devastacije počinje 1513, nakon isteka sedmogodišnjeg primirja, da bi vrhunac krize nastupio 1522. i konačnom osmanskim ofenzivom u kojoj se krenulo s konkretnim zauzimanjem teritorija. Usljed osmanskog nadiranja Karlovići su se podložnici, ako nisu stradali ili pali u sužanjstvo, razbježali na sve strane, uključujući i bijeg na osmanski teritorij. Općenito uzevši, stanovništvo sjeverno od Velebita, uključujući i Lovinački kraj, uglavnom se iseljavalo prema sjeveru i sjeverozapadu, premda ima podataka da je među doseljenicima u mletačkom Zadru i Rabu, pa čak i u prekojadranskim Markama, bilo i izbjeglica iz Like i Krbave.⁴¹ Masovne migracije iz Like i Krbave prema zapadnoj Ugarskoj započele su nešto prije 1515, a posebno intenzivne trajale su u razdoblju 1522–1527, kada se brojne izbjeglice organizirano naseljavaju na području Šopronske županije (kasnije u etnografiji poznati kao *Poljanci*).⁴² Pojačava se i iseljavanje na vlastelinstva u južnoj Kranjskoj, naročito u Beloj i Suhoj krajini, Kostelu i Kočevskom (tzv. *kranjski Hrvati*, kako ih naziva Vajkard Valvasor krajem XVII. stoljeća).⁴³ Ovi su pokreti uglavnom bili izvan kneževske kontrole. Na pozive ili tijekom zbjega, njegovi kmetovi prelazili su u podaništva drugih feudalnih gospodara s kojima bi sklopili ugovore, gdje su im se obično nudile neke olakšice poput privremenog oslobođanja od feudalnih daća. Iz korespondencije s Mlečanima doznajemo da je Ivan Karlović pokušavao spriječiti ili barem ograničiti bježanje i iseljavanje sa svojih posjeda. On, naime, nije stizao niti mogao preseliti svoje podanike na sigurnije posjede u unutrašnjosti, kako su to činili Frankapani i Zrinski jer je posjede Lukavec, Medvedgrad i Rakovec dobio

⁴⁰ BUDAK 2007: 18.

⁴¹ GESTRIN 1977: 400; GRGIN 2005: 537-547.

⁴² ADAMČEK 1995: 19; KUČEROVÁ 1998: 103.

⁴³ USP. GOLEC 2018: 15-99.

u zalog tek 1526.⁴⁴ Bila je to naknada zbog gubitaka posjeda u Lici i Krbavi te, dakako, nagrada za odanost novom habsburškom vladaru. Kako se radilo o vrlo malim posjedima, do nekog većeg premještanja zavisnih seljaka zapravo nije moglo ni doći.⁴⁵ Karlović je materijalne gubitke pokušao nadoknaditi podvrgavanjem plemićkih općina svojoj jurisdikciji, zbog čega je ušao u niz sukoba s nižim plemstvom u Pounju i Turopolju. I plemenita općina Mogorovića tada se raspada, a pojedini njezini ogranci raselili su se u sjeverne krajeve Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva (naročito oko Ozlja i donje Sutle), zapadnu Ugarsku i Donju Austriju. Hreljci Petričevići iz Raduča oko 1520. također napuštaju svoj stari posjed u Lici. Sredinom XVI. stoljeća zatječemo ih kao pripadnike plaćene posade u Bihaću, neki se sele u zapadnu Ugarsku (*baruni Horvat-Petričevići od Barlete i Radunovca*), a pojedini ogranci su ženidbenim vezama stekli posjed Brezovicu kod Zagreba (Juraj Hreljac, *magister curiae* grofova Zrinskih, 1578.) i posjede u *iudicatusu* Kobilic na ozaljskom vlastelinstvu.⁴⁶ Mnogi utočište pred Osmanlijama nalaze i na mletačkom teritoriju. Dok su neke migracije sasvim lokalnog, pa i kapilarnog karaktera – primjerice, preseljenje baških plemića Mirkovića na otok Pag ili knezovi Posedarski koji tada definitivno prelaze u mletačko podaništvo – druge su bile dio šire zamišljene mletačke kolonizacijske politike, poput naseljavanja hrvatskih i morlačkih izbjeglica iz šireg zadarskog zaleđa 1525. u Rovinjsko Selo u Istri.⁴⁷ Val prebjega, naročito višeg društvenog položaja, posebno je bio usmjeren na otok Rab.⁴⁸ Jedan dio Karlovićevih podanika u rujnu 1521. uputio se i u Apuliju. Ivan Karlović se tada potužio Veneciji što su njezine lađe bez njegova dopuštenja prevozile podanike u Napuljsko Potkraljevstvo. *Signoria* je nakon toga izdala nalog da se ubuduće trebaju prebacivati samo one izbjeglice kojima to knez krbavski odobri.⁴⁹ Do novog iseljavanja u Apuliju došlo je i 1525, nakon što su opustošeni Bag i Podgorje.⁵⁰ Masovne migracije nisu zaobišle ni vlaške (morlačke)

⁴⁴ LASZOWSKI 1914: 28.

⁴⁵ Medvedgrad je bio založno vlastelinstvo na kojem je tada bilo svega 60 kmetova, dok je luka-većkom kaštelu bilo podložno samo 10 selišta (KLAIĆ 1987: 208).

⁴⁶ Pripadnici ove obitelji obnašali su brojne dužnosti u XVI. stoljeću kao familijari Frankapana, u službi grofova Zrinskih, Nikole i Juraja, na dvoru kraljeva Ferdinanda I. i Maksimilijana, u vojno-krajiškoj službi. U opisu proširenog staroga grba iz 1599. kaže se da su Hreljci ili Petričevići *ex honestis et nobilibus regni nostri Croatiae de comitatu Licca*. (LJUBOVIĆ 1997: 102-103; Marija KARBIĆ, „Hreljac“. *Hrvatski biografski leksikon*. hbl.Izm.hr/clanak.aspx?id=8036 (posjet 15. 9. 2023)

⁴⁷ Jedan brežuljak nedaleko od Rovinjskog Sela nosi naziv Velebit, a najviši predjel u selu *Velebić* (BRATULIĆ 1959: 28).

⁴⁸ GRGIN 2005: 537-547.

⁴⁹ GRGEC 1932: 70.

⁵⁰ BOTICA 2011: 287. Iseljavanje u napuljsku Apuliju bilo je motivirano, između ostalog, i činjenicom da je „Pulja“ nadaleko slovila za bogatu jadransku žitnicu, poznatu i po velikom uzgoju maslina. Naime, trgovina žitom i uljem između luka krbavskih knezova u Obrovcu i Bagu i apuljskih gradova imala je već dugu tradiciju.

zajednice na Karlovićevim posjedima. Pored njegovih *privatnih Vlaha* s južnog Velebita, Pozrmanja i okolice Obrovca (Bukovica), tu su bili i *kraljevski Vlasi*, čija se organizacija počela raspadati i prije ugarskog sloma 1526.⁵¹ Premda se radilo o zajednicama naviknutima na pokret, četovanje i pljačku, i one su bile pogođene osmanskim prodorom koji je presjekao njihove sezonske stočarske rute između velebitskih ljetnih pašnjaka u zaleđu i zimišta u Ravnim kotarima i Podgorju. Zbog svojeg posebnog položaja i autonomije, one samostalnije reagiraju na događaje. Dok neki prihvaćaju pozive rašporskog i kraškog kapetana da se presele u sjevernu Istru i na Kras za potrebe obrane još jedne granice, ovog puta s Mlečanima, drugi su skloniji sporazumijevanju s osmanskim krajiškim zapovjednicima u zapadnoj Bosni. Koristeći se politikom pridobivanja (*istimâlet*), Osmanlije su 1514. jednu veću skupinu „stočara“ iz Odorja, Hotuče i Krbave preselile u zapadnu Bosnu.⁵² Ovi Vlasi predstavljali su najdinamičniji migracijski element na ovom dijelu granice, od kojih će i poteći fenomen takozvanih osmanskih *Vlaha Istrije*.

Osmanlije su lovinački burg, koji je još 1522. bio u Karlovićevu posjedu,⁵³ zauzele vjerojatno nešto prije 1527, na što upućuje jedan podatak iz osmanskog poreznog katastarskog popisa 1528–1530.⁵⁴ Možda se to dogodilo već u travnju 1526, kada su Osmanlije otele Karloviću još jedan burg u Lici „bez veće vrijednosti“, a koji je, nažalost, ostao neimenovan.⁵⁵ Iste godine u srpnju knez Krbavski u jednom pismu nadvojvodi Ferdinandu piše kao da se već pomirio s gubitkom Krbave i Like.⁵⁶ Opće rasulo i urušavanje starog korvinovskog obrambenog sustava počelo je nešto ranije, 1522, i poklopilo se s vremenom prvog banovanja Ivana Karlovića od 1521. do 1524. Nakon propalih pregovora o priznanju osmanskog suvereniteta i sve većeg okretanja hrvatskog plemstva nadvojvodi Ferdinandu koji organizira kapetansku službu u Hrvatskoj, bosanski sandžakbeg Gazi Husrev-beg krenuo je, u sklopu opće ratne kampanje pokrenute protiv Ugarske, u konačno osvajanje Hrvatske koja se nalazila na krajnjem lijevom krilu širokog ugarskog fronta od Jadrana do Karpat. Izolirane utvrde u opustošenoj okolici, lišene redovite opskrbe i pojačanja, padale

⁵¹ Rastrojstvo je počelo 1519. smrću uglednog hrvatskog plemića vlašskog podrijetla, ostrovičkog kaštelana i hrvatskog podbana Pavla Štrbca Kožulića, a završilo 1523. izdajom njegova zeta Damjana Klokočića koji je bez borbe predao Ostrovicu i prešao na osmansku stranu.

⁵² O ustanovi *istimâleta* pogledati u: ARUČI 2004: 250-266; BEŠLIJA 2017: 30-42.

⁵³ GRGEC 1932: 78.

⁵⁴ Odnosi se na bilješku o stanovnicima na mezri *Nova Vast* na radučkom području (BOA, TTD, No. 157/1075.). O tome više u nastavku teksta.

⁵⁵ GRGEC 1932: 86.

⁵⁶ „Kao što sam nekoliko puta obavijestio po svojim glasnicima sveto Vaše Veličanstvo, izgubio sam radi kršćanske vjere dvije svoje pokrajine, jednu naime imenom Krbavu, a drugu imenom Liku, te od jednog gospodstva spadoh na to, da nemam gdje na svojem hraniti ni uzdržavati svoju majku, koja me je rodila, nego je uzdržavam i hranim u kućama drugih ljudi...“ (Isto: 89, prema LASZOWSKI 1914: 13)

su gotovo bez otpora. Pad Knina, Skradina i Drniša 1522. uzdrmao je obranu cijele južne Hrvatske i ugrozio opstanak Karlovićeve baštine. Lovincu na istok Osmanlije iste 1522. zauzimaju Zvonigrad, Unac i područje Srba, a 1524. i Ostrovicu na Uni. Južno od Velebita 1522. padaju Zelengrad, a potom i Kličevac. Osmanskim zauzimanjem kraljevske utvrde Ostrovice 1523. Karlovićevi posjedi u Lučkoj županiji postali su neodrživi, samo se još neko vrijeme održao Obrovac. Od jeseni 1524. do ljeta 1526. Husrev-begove čete provaljuju desetak puta i nemilice pustoše po Krbavi, Lici, Gackoj, Podgorju, Vinodolu i Modrušu. Dalmatinski providur Giovanni Vituri u ožujku 1525. u svojoj relaciji Senatu rezignirano konstatira: „Sada se može uzeti da je čitava Hrvatska turska; i Senj je u najvećoj opasnosti, a tako isto i naše zadarsko okružje, gdje nam je samo grad Zadar siguran.“⁵⁷ Rastrojstvo obrane i malodušnost nagnali su neke plemiće i kaštelane na otpadništvo i sporazumijevanje s Osmanlijama. U tome je najvažniju ulogu imao subaša Murat-beg Gajdić (po starom Tardić), podrijetlom iz Gornjeg polja kod Šibenika, koji je poticao sunarodnjake na predaju i prelazak na osmansku stranu.⁵⁸ Najpoznatiji je slučaj kaštelana Damjana Klokočića koji je bez borbe predao Ostrovicu 1523. i prešao u osmansko podaništvo, kasnije konvertirao na islam (Mahmud) i kao zaim postao sastavni dio osmanskog staleža askera.⁵⁹ U tome ga je pratio i njegov rođak Jure Krivičić.⁶⁰ Zbog sumnje na izdaju, knez Karlović je na Udbini 1522. zatočio i kaštelana Ivana Vojkovića koji je Osmanlijama nakon kraće borbe predao Knin, a pod istragom se našao i knez Jurko Posedarski, kaštelan Obrovca. Koristeći se rasulom i građanskim ratom, u proljeće 1527. Murat-beg Gajdić uime bosanskog sandžakbega Gazi Husrev-bega i hercegovački sandžakbeg Ahmet-beg Bodrožić kreću u novi vojni pohod u kojem će ovaj put ostaci Karlovićevih starih baštinskih posjeda pasti u osmanske ruke poput zrele jabuke. Nakon simboličnog otpora 30. ožujka 1527. predaje se Obrovac. Osmanska vojska potom prelazi Velebit i preko već zaposjednutog Lovinca do 16. travnja redom bez otpora zauzima Komić, Udbinu i Mrsinj u Krbavi iz kojih su se posade prethodno povukle. Osmanskim zauzimanjem Obrovca i Udbine nestalo je starog krbavskog kneštva, a Hrvatska je ostala bez svoje povijesne teritorijalne jezgre.

Rađanje serhata: pokušaji kolonizacije i konsolidacije na granici Carstva

Koliko god su Osmanlije bez većeg napora osvojile Liku i Krbavu 1527. i 1528, toliko su se sada suočile s teškoćama kako učvrstiti vlast i učiniti ovaj prostrani

⁵⁷ KLAJIĆ IV/1975: 405.

⁵⁸ O problemu podrijetla i obliku prezimena ovog istaknutog osmanskog vojskovođe pogledati u: JURAN 2016: 231-239.

⁵⁹ HAFIZOVIĆ 2013: 109-112.

⁶⁰ Isto: 112.

novostečeni teritorij korisnim za državu i polazištem za daljnja osvajanja *dâr-ül-harba*, prije svega u pravcu Senja i Bihaća. Uspostava osmanske vlasti u ovom kraju označila je početak novog povijesnog razvitka koji se odvijao u potpuno novim i drugačijim političko-društvenim i kulturno-civilizacijskim okvirima. Međutim, osmanska vojno-upravna i demografska konsolidacija u Lici odvijat će se vrlo sporo i oscilirajuće tako da će desetljećima zaokupljati pozornost osmanske središnje i provincijske vlasti. Krajiške snage iz Senjske i Bihaćke kapetanije uporno su sprečavale svaki pokušaj stabilizacije osmanskih pozicija u Lici, a bilo je i nekoliko planova i pokušaja njihova preotimanja (samo je Udbina tijekom XVI. stoljeća pet puta što opsjedana, što spaljivana). Problemi konsolidacije odrazili su se i na usporavanje osvajanja, a granica se na ovom pravcu uglavnom više neće bitnije mijenjati. Posebnu prijetnju osmanskim pozicijama u Lici predstavljala je uskočka posada iz Senja koja je naročito od 1537. vršila sustavne upade u Liku koji su imali obilježje neprestane gerile slično akindžijskom i martološkom načinu ratovanja (*četovanje, haramiluk, mali rat*). Od uskočkih upada i pljačke nije bilo pošteđeno ni lovinačko područje, kao, na primjer, u lipnju 1590, kad je spaljen i obližnji Medak.⁶¹ Pogotovo velebitski planinski pojas i njegovi klanci i prijevoji bili su česta meta uskočkog djelovanja i prepada.⁶²

U prvom razdoblju osmanske vlasti Lovinački kraj nalazio se u sastavu „vilajeta Hrvati“ (*Vilâyet-i Hırvat*), provizornoj vojno-upravnoj jedinici na zapadnom krajištu bosanskog sandžaka, kojem je tada na čelu bio subaša (vojvoda) Murat-beg

⁶¹ STANIĆ 2020: 124.

⁶² Opis jedne tipične uskočke zasljeđe u planinskim klancima i tjesnacima ostavio nam je talijanski trgovac, stanoviti Giovanni iz Ferma („Anonim“) nešto iza 1617. Preko uskočkog epskog ciklusa i Lovinački kraj ušao je u topografiju usmene epske poezije na imperijalnom višegraničju. Raduč se, pak, javlja samo u ciklusu muslimanske krajiške epike i ondje je vrlo omiljen lokalitet. Epika i usmena predaja posebno vezuju legendarnog uskoka Tadiju Senjanina za ovaj kraj. Epski lik ovog junaka, prema Anđelku Mijatoviću, vjerojatno odgovara povijesnom Tadiji Petroviću, senjskom uskoku koji se spominje 1611. u vezi s istragom protiv braće Vlatkovića, vojvode Ivana i Mihe zbog napada na mletački i osmanski teritorij. Prema epskim pjesmama, poginuo je u Donjim Ričicama u sukobu s gračačkim dizdarom Pandom (u nekim pjesmama naziva se i hajdukom Pandžom) s kojim su Senjani imali neizravnane račune. Jedna druga narodna predaja govori o Tadijinoj noćnoj varci na velebitskom Ošljaku koja je „zastavila radučke Turke“. Mnogo predaja odnosi se na velebitske prijevoje Mali Alan, Kraljičina vrata, Tulove grede i naročito na predio Šiljci (856 m/nm) nedaleko od izvora Mila voda, kao mjestima bezbrojnih zasljeđa i prepada Turaka i Senjana, uskoka i hajduka („Narod priča da je Lovinac bio turski grad. Kad su naši gonili Turke iz Like, stigoše pod Velebit junački Senjani. Oni sretoše na putu djevojku koja je nosila na livadu Turcima ručak. Ta im je djevojka kazala gdje su Turci. Kada su Senjani došli na livadu, opaziše četiri Turčina kako pod kruškom spavaju. Oni im odrubiše glave i nataknuše na šiljke, pa ih tada odnesoše na Velebit i tamo ih na jednom mjestu uz cestu zataknuše da budu opomenom Turcima iz Dalmacije.“) Običaj nabijanja odsječenih neprijateljskih glava na kolčeve uzduž granice u svrhu opomene i zastrašivanja bio je općepriputan na objema stranama. Usp. RAČKI 1877: 176; BRACEWELL 1997: 177; MIJATOVIĆ 1983: 173-178; LOPAŠIĆ II/1885: 13; DETELIĆ 2007: 354; PAVIČIĆ 1987: 17.

Gajdić. Radilo se o osmanskoj novoj stečevini u Hrvatskoj. Vilajet je teritorijalno obuhvaćao prostrano područje od donje Cetine na jugoistoku do Like i Krbave na sjeverozapadu, uključujući područje visokih kraških polja u jugozapadnoj Bosni te gornje Pounje s Uncem. Gazi Husrev-beg i njegov pomoćnik Murat-beg ambiciozno su pristupili ustrojavanju nove krajine, i to u trima aspektima: 1. uspostavljanjem jakih garnizona u nekoliko strateški važnih utvrda; 2. izgradnjom flote u Obrovcu i Skradinu; 3. kolonizacijom novog ili povratničkog stanovništva. Koncem 1520-ih nastaju tako prve konture ove nove osmanske krajine – *serhata* – koja će uz neke modifikacije potrajati sljedećih više od stoljeća i pol. Osmanski serhat nije predstavljao neko posebno izdvojeno područje s posebnim ustrojem poput Vojne krajine, kakva će se razviti na habsburškoj strani, međutim, stvarnost gotovo neprekidnog ratovanja i četovanja na granici udarit će posebno sociokulturno, pa time i identitetsko obilježje ovom prostoru te izgraditi poseban tip krajiškog vojnika (*serhat-kulu*) i njegova „serhatlijskog“ gazijskog mentaliteta. Odmah nakon osvajanja 1527–1528, u Lici se utvrđuju osmanski garnizoni, u Novom (posada od 73 *mustahfiza* ili „čuvara utvrda“) i Bilaju (55 *mustahfiza*), dok je najjača bila Udbina u Krbavi (107 *mustahfiza*).⁶³ Suprotno njima, ostali burgovi, pa i oni na lovinačkom području desetljećima će ostati zapušteni i ruševni (*harabe*). Od samog početka u Lici je postojala dvojnost između timarskih ili spahijskih vojnih snaga i „dnevničara“ *ulufeždija*, koje se plaćalo iz državne blagajne, premda je ta podjela znala često biti i relativne prirode.⁶⁴ U to rano doba osnovan je i subašilik sa sjedištem na Udbini, kojemu je na čelu bio vojvoda Sinan-beg. Prema mišljenju Aladina Husića, u Lici je već od 1530. bio ustrojen serhat koji je u obrambenom sustavu bosanskog sandžaka pripadao takozvanom „prvom krajiškom pojasu“ s *ulufedžijskim* (plaćenim) posadama.⁶⁵

Prvi osmanski izvor koji nam pruža dragocjene podatke za najranije razdoblje osmanske vlasti u Lovinačkom kraju i ostatku Like jest opširni katastarski porezni popis (*mucemel tahrir defteri*) iz 1528–1530. Popis je nastao iz neposredne potrebe evidencije zatečenog stanja i utvrđivanja fiskalnog potencijala ovog novoosvojenog područja. Popisivanje je potrajalo prilično dugo, između prve polovine lipnja 1528. do početka rujna 1530. Iz njega je vidljivo da je Lovinački kraj pripadao široj upravnoj jedinici „nahiji Lici“ (*Lika nâhiyesi*) u vilajetu Hrvati, koja se prostorno podudarala s bivšim župama Lika, Bužani i Hotuča. Iz popisa su također vidljive sve posljedice pustošenja i razaranja iz prethodnog razdoblja. Cijelo je područje ili sasvim opustjelo (*hali*) ili je tek slabo naseljeno, odnosno nalazilo se u početnoj fazi naseljavanja. Sela nisu zabilježena, već samo *mezre*

⁶³ HUSIĆ 1999: 197; ŠARIĆ 2012: 222.

⁶⁴ HUSIĆ 2007: 128.

⁶⁵ HUSIĆ 1999: 199-200. Fehim Dž. Spaho bio je mišljenja da je krajina na području Like organizirana tek oko 1550 (SPAHO 1989: 104).

(napuštena sela ili sela s potencijalom kolonizacije). Gotovo uz svaku fiskalnu jedinicu redovito stoji primjedba da se radi o *nesigurnom i opasnom području u blizini neprijateljske zemlje*.⁶⁶ Lovinački je kraj tada gotovo potpuno pust, evidentirane su samo 32 kuće poreznih obveznika *zimija*, burgovi su zapušteni, a neki već i ruševni. Lovinac se pod osmanskom vlašću prvi put spominje u ovom popisu kao *mezra Lovine* koja *pripada Lici* u sastavu timara Džafer-age Udovičića, mazula hercegovačkog sandžakbega, tada najvećeg timarnika u Ličkom polju.⁶⁷ Radilo se o mezri u procesu naseljavanja na kojoj je bilo pet kuća vlaških kršćana (*Radivoj sin Vukosava, Stipko sin Cvitkov, Nikola sin Radovana, Dragilj sin Bratonića* te još jedno domaćinstvo).⁶⁸ Spomenuti Vlasi pripadali su džematu (katunu) *Nikole harambaše*, čija titula govori o haramijskoj, odnosno martološkoj službi Vlaha kao pomoćnih odreda na granici. Stanovništvo je davalo redovite porezne, *džiziju* (glavarinu), *ušur* (desetinu) i *ispendžu* (zemljarinu) te neke sitne takse. Ukupan prihod s mezre Lovine iznosio je 375 akči.⁶⁹ Pored Lovinca, timaru Džafer-age pripadala je i mezra *Poljica* u današnjoj Donjoj Ploči i mezra *Nova Vast* u današnjem Raduču.⁷⁰ U Poljicama bilo je nastanjeno 13 vlaških kuća kršćana i 2 kuće vlaških muslimana s ukupnim prihodom od 1125 akči,⁷¹ a u Novoj Vasti 10 vlaških kuća kršćana, za koje se u popisu kaže i ovo: „Pošto su spomenuti na spomenutoj mezri imali zemlje pod mukatom, a mukata je ukinuta, spomenuti su popisani kao raja. Tako je utvrđeno u novom defteru, s tim da obrađuju i plaćaju ušure i resume (takse – op. a.)“⁷² Ovaj podatak upućuje na zaključak da je spomenuta skupina naseljena na područje Raduča i prije 1527, odnosno prije nego što je privremeno ukinuta mukata (zakup) i poseban vlaški status. Jedan dio današnjeg Raduča bio je i u sastavu timara, vlašskog kneza Petra Prejića, jednog od starješina Vlaha Istrije.⁷³ Riječ je o mezzama *Drenica*,

⁶⁶ ŠARIĆ 2012: 223.

⁶⁷ BOA, TTD, No. 157/1076. Džafer-aga Udovičić bio je tada najveći timarnik u Lici, čiji je ukupan prihod iznosio 9349 akči (BOA, TTD, No. 157/1078). Udovičići su podrijetlom iz Hercegovine koji su se u XVI. stoljeću udomaćili u Sinju. Džafer-aga bio je brat mnogo utjecajnijeg Hasan-bega Udovičića, čiji je zeamet 1516. u nahiji Neretvi i Visokom iznosio 25 283 akče. Džafer-aga imao je sinove Huseina, Sulejmana i Murata koje nailazimo u popisu iz 1550 (HAFIZOVIĆ 2016: 289).

⁶⁸ BOA, TTD, No. 157/1076.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ BOA, TTD, No. 157/1075. *Nova Vast* je zapravo Nova Vas, odnosno bivša srednjovjekovna Raduča Vas, današnja Vašćica, zaselak u Raduču. U popisu iz 1585. spominje se kao selo Vasnica.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

⁷³ Knez Petar Prejić bio je ugledni predstavnik vlaške elite na ovom dijelu granice. Držao je timar u vrijednosti od 4043 akče koji je obuhvaćao mezre i čiftluke po Lici, Krbavi, Pozrmanju, Srbu, Popini i Ostrovici, odnosno s obiju strana Velebita. U popisu iz 1540. više se ne spominje, a njegov sin Bogdan Prejić je kao dijete izbjegao na habsburški teritorij (vjerojatno u događajima vlaške pobune i iseljavanja između 1531. i 1538), ali se kasnije vratio na osmansko područje

Podrenica i Midvoda s ukupno pet kuća.⁷⁴ Sjeveroistočni dio Lovinačkog kraja između porušenih tvrđava *Vranik i Komić* pripadao je čifluku udbinskog vojvode Sinana kojeg je dijelio s timarom vlaškog kneza Čuline. Radilo se o mezrama *Gornji i Donji Smokrići, Podalj i Paklina*.⁷⁵

U istom popisu vidljivi su i prvi konkretni koraci koje je poduzimala osmanska vlast s ciljem uvođenja timarsko-spahijskog sustava i naseljavanja ovih prostora, a koji su trebali imati karakter planski organizirane vojne i agrarne kolonizacije. Izgleda paradoksalno da se jedna udaljena periferija u tek osvojenom pograničnom vilajetu, u kojem još nisu postojali realni uvjeti za uspostavu redovite vlasti („vilajeti ili subašiluci kao neformalni sandžaci“),⁷⁶ pokušava integrirati u klasičan osmanski pravni i društveni poredak koji je bio već na snazi u unutrašnjosti Bosne. Naime, u trenutku provođenja popisa u Osmanskom Carstvu pokrenuta je reforma potaknuta od strane velikog vezira Ibrahim-paše, kojom su, pokazat će se kasnije, privremeno ukinute „hassa zemlje“, zakupi odsjekom (*mukata*) i „Zakon Vlaha“ (takozvani *Despotov kanun*), kao i vojnički red. Država zbog velikih troškova rata u Ugarskoj i Hrvatskoj nije mogla više tolerirati povlaštene kategorije stanovništva, pogotovo među zimijama. Imperijalna središnjica očito nije imala mnogo razumijevanja za posebnosti ovog opustošenog udaljenog pograničja. Zemljište je u Lici razdijeljeno u timare koje su na uživanje dobili spahije iz susjednih sandžaka bosanskog i hercegovačkog, odnosno svi oni pojedinci koji su se istaknuli u vojnom zauzimanju ovih krajeva (Murat-beg Gajdić, Hamza i Bali-aga Ljubinić, Džafer-aga Udovičić, vojvoda Sinan, vojvoda Mahmut-aga mazul sandžaka Silistre, vojvoda Damjan Klokočić, Jure Krivičić, knez Žakman itd.). Gazi Husrev-beg, „osvajatelj Hrvatske“, uvakufio je 1531. golemo plodno područje *Kožulovo polje*, kasnije *nahija Kožulova* između utvrda Kličevac i Ostrovice u Ravnim kotarima.⁷⁷ Timari sa znatno skromnijim приходima, nekada i sasvim minijaturnim, dodijeljeni su i pripadnicima vlaške elite – knezovima, vojvodama i primićurima. U Lici i Pozrmanju bilo ih je cijelo mnoštvo, a u većini slučajeva radilo se o kolektivnim timarima (*gedik timari*): *timar Nikole sina*

---

i prešao na islam te mu je, prema preporuci Malkoč-bega 1557, dodijeljen timar. Među vlaškim prebjezima u Beloj krajini 1530-ih spominju se Vlasi Prejići, konkretno, u popisu uskoka spominje se 1551. u selu Marindol kod Črnomlja, doduše, u ikavskoj inačici, desetnik (*zehner*) Stanoje Prijić (BUZOV 2003: 237; ŠARIĆ 2010: 224; ROKSANDIĆ 2004: 32).

⁷⁴ BOA, TTD, No. 157/1081. *Drenica* se odnosi na današnji Drenovac selo kod Raduča, *Midvoda*, odnosno današnje Međuvođe zaselak u Raduču. Kao kuriozitet spomenimo ovdje da se u prvom postosmanskom popisu zemalja i ljudi Like i Krbave iz 1712. u Raduču spominje toponim *Istrijska glavica*. Riječ je očito o odjeku daleke prošlosti iz XVI. stoljeća (KASER 2003: 278, 280).

⁷⁵ BOA, TTD, No. 157/1082. Selo Smokrić istočno od Lovinca, Podalj (nepoznato), Paklina, odnosno Paklarić seoce između Komića i Bruvna.

⁷⁶ MOAČANIN 2007: 113.

⁷⁷ ZLATAR 2010: 81-83; 196-197.

*Vojnića kneza Vlaha, timar kneza Heraka kneza Uskoplja i Vuka vojvode Vlaha spomenutog Uskoplja, timar Strahinje Bratića vojvode i Radića kneza Vlaha, timar kneza Marka sina Radića i kneza Jurja sina Dimitrija kneza Vlaha, timar kneza Vukašina sina Sladoja, timar Petra Prejića, timar kneza Čuline.*⁷⁸ I njima su timari dodijeljeni zbog ratnih zasluga, ali ipak najviše zbog toga da ih se time potakne na kolonizaciju i da sa svojim katunima napućuju puste krajeve na granici. Za razliku od običnih Vlaha koji su izjednačeni s običnom rajom i potpali pod timarski režim, položaj ove vlaške elite ostao je nepromijenjen, tako da su i dalje pripadali kategoriji stanovništva s poreznim imunitetom (*muafijet*), čime su praktički pripadali ratničkom staležu askera. Nije se diralo ni u vlašku organizaciju katuna i knežina (skupine džemata), tako da su sačuvali svoju samoupravu te o nekom pokušaju njihove suštinske „devalahizacije“ u to doba ne može biti govora.⁷⁹

Premda osmanski izvori rijetko kad govore iz kojih krajeva dolaze doseljenici, ovaj popis predstavlja iznimku jer se lako daje zaključiti iz kojih sve pravaca dolaze vlaške skupine. Generalno govoreći, doseljavaju se iz dvaju glavnih pravaca: a) sjeverozapadnog, kojim dolaze vlaški povratnici iz sjeverne Istre i Krasa (*eflak Istriya*); b) jugoistočnog, kojim pritječu Vlasi iz dinarske jugoistočne unutrašnjosti, uglavnom podrijetlom iz Hercegovine. Prvu skupinu čine već spomenuti Vlasi Istrije, povratnička skupina koja se na poziv Murat-bega Gajdića putem istimaleta u rano ljeto 1528. vratila na svoja stara područja u velebitskom Podgorju, Bukovici, Ravnim kotarima i južnom dijelu Like.⁸⁰ Premda se po svojem položaju, pravima i obvezama ni po čemu nisu razlikovali od ostalih osmanskih vlaških podanika, a radilo se o prebjecima iz neprijateljske zemlje, osmanska ih je fiskalna administracija formalno vodila kao posebnu skupinu, ističući u popisima njihove posebne vlaške nahije. Jezgru ovih Vlaha vjerojatno su činili bivši hrvatski Vlasi, a među njima svakako i bivši podanici kneza Ivana Karlovića. Glavna koncentracija bila im je u nahijama na području Podgorja, Bukovice i Ravnih kotara.⁸¹ Međutim, vrlo brzo pokazat će se da je ova skupina predstavljala nepouzdanu skupinu koja će se nastaviti ciklično kretati u prostoru imperijalnog višegraničja, prelazeći u nova i vraćajući se u stara podaništva: habsburška, osmanska i mletačka (*Morlachi istriani*

⁷⁸ BOA, TTD, No. 157/1050, 1051, 1053, 1054, 1055, 1079, 1080, 1082.

⁷⁹ ŠARIĆ 2012: 224.

⁸⁰ Zadarski knez Vittorio Barbadico u svojoj relaciji od 24. lipnja 1528, opisujući stanje na granici i sve veći rast osmanske moći, spominje da su „ponovo došli pod njegovu vlast (Turčinovu – op. a.) svi Morlaci, koji su od Turaka bili progonjeni“ (... *et tra le altre novamente esser venuto alla obediencia sua tutti li Morlachi, qual per essi Turchi eran persequitati*). LJUBIĆ 1877: 42.

⁸¹ U popisu iz 1528–1530 Vlasi Istrije bili su naseljeni u osam nahija (Kličevac, Ostrovica, Zečevo, Zrmanja, Bukovica, Karin, Obrovac i Podgorje), a bilo ih je i na posjedu Gazi Husrev-begova vakufa u Kožulovu polju. U petnaest džemata (katuna) bila su 603 domaćinstva (ŠARIĆ 2012: 225; ZLATAR 2010). O njihovu broju i rasprostranjenosti, prema popisu iz 1540, pogledati u: BUZOV 1990: 243-257.

u zadarskom *contadu*). Vlaška skupina iz Hercegovine koja se naselila nedaleko od Lovinačkog kraja bio je džemat Vlaha Ugaraka u nahiji Zrmanja i Popina.⁸² Radilo se o Vlasima podrijetlom iz Ljubomira u istočnoj Hercegovini.⁸³ Ugarcu će postati značajni jer će se kontinuirano pojavljivati na ovom području i u narednim popisima, a njihovi knezovi držat će timare i čiftluke i na lovinačkom području. U nahiji Plavna zatičemo i Vlahe doseljene iz bosanskog Uskoplja, ali i oni su također bili starinom iz istočne Hercegovine s područja Nikšića i Banjana („timar Heraka kneza Uskoplja i Vuka vojvode Vlaha spomenutog Uskoplja“).⁸⁴ Na području Srba, kao i Unca, naselili su se također hercegovački Vlasi iz „glamočke“ migracijske struje. Međutim, ova prva osmanska kolonizacija Like završit će neuspješno. Vlasi nisu bili spremni promijeniti svoj način života i odreći se povlastica. Pokušaj pravno-statusnog izjednačavanja vlaške s običnom rajom pokazao se financijski neuspješnim, a sigurnosno krajnje štetnim potezom.⁸⁵ Ukidanje posebnog vlašskog statusa izazvalo je već 1529. prve velike nemire, a od rujna i listopada 1530. počeli su prvi masovni prelasci na habsburšku stranu iz područja Srba, Unca i Glamoča, 1531. iz Vrlike i gornje Cetine, da bi od 1538. uslijedilo masovno uskakanje i na mletačko područje, uglavnom Vlaha Istrije iz krajeva oko Velebita i Zrmanje. Iz tog vremena potječe izgleda i prva osmanska kaznena deportacija (*sürgün*) u Podunavlje.⁸⁶ Takav razvoj događaja ozbiljno je doveo u pitanje sigurnost nove osmanske granice, tako da je Vlasima 1540. dokinuta glavarina, vraćen prijašnji status te su abolirani i pozivani da se vrate na svoja bivša staništa.

Od nahije Like do nahije Cvituše u sandžaku Klis

Osnivanjem sandžaka Klis 1537. osmanske vlasti potvrdile su ambiciju za daljnjim širenjem Osmanskog Carstva prema sjeverozapadu. Lika se tada našla na zapadnom serhatu toga novoformiranog sandžaka, koja će se po mnogočemu

⁸² Džemat kneza Vukosava, sina Ugarka na timaru Mahmud-age (BOA, TTD, No. 157/1046).

⁸³ Ljubomir je područje sjeverno od Trebinja. Ondje su u XV. stoljeću u svojem već teritorijaliziranom katunu živjeli Vlasi Ugarcu podanici velikaške obitelji Kosača. Kroz Ljubomir prolazio je trgovački put od Dubrovnika prema gornjem Podrinju pa se Ugarcu kao dubrovački kirijaši često spominju u izvorima. Iz ovoga katuna potječu ugledni vlaški rodovi Borojevići, Musići, Bogavčići (KURTOVIĆ 2008: 107-122; HRABAK 2003: 28, 36, 367).

⁸⁴ BOA, TTD, No. 157/1051. O njihovu hercegovačkom podrijetlu vidjeti u: DINO 2001: 127-136.

⁸⁵ ŠARIĆ 2012: 225.

⁸⁶ Prema mletačkim izvorima, sultanov pohod na Beč 1529. bio je uvod u vlaške nemire na granici (u vrijeme dok je porezni popis još trajao). Povod je, izgleda, bila rekvizicija vlaških karavanskih konja koje je poduzeo vojvoda Murat-beg za potrebe pohoda. Isti vojvoda angažirao je u ožujku 1530. navodno čak 3000 „svojih ljudi“ za sječu velebitskih šuma zbog izgradnje flote u Obrovcu. Drvo se dovlačilo s Velebita u Obrovac kopnenim („vlake“) i morskim putem (Novigradsko more, Velebitski kanal). Ovaj državni kuluk također je na Vlahe djelovao frustrirajuće (HRABAK 1988: 141; ŠARIĆ 2012: 225).

razlikovati od drugih njegovih područja.⁸⁷ Rijetka naseljenost jedna je od glavnih značajki ličko-krbavskog područja u odnosu na druge dijelove ovog sandžaka. Zbog vlašskog raseljavanja podaci za Liku iz opširnog poreznog popisa za sandžak Klis iz 1550. pružaju nam sliku još veće pustoši nego ranije. U Lovinačkom kraju sada su zabilježene slovom i brojem svega 4 kuće na mezrama *Podvinca* i *Midvoda*, dok su ostale mezre bile potpuno puste. Za mezru *Lovine* sada stoji da se *obrađuje izvana*. Nalazila se u sastavu gedik-timara sinjskih (cetinskih) spahija *Alije sina Hazmina* i *Isaa, sina Ismailova*.⁸⁸ Zanimljivo je da je prihod s mezre sada nešto viši i iznosi 485 akči. Timaru *Mustafe, sina vojvode Hasana*, pripadale su mezre Poljica i Nova Vast, također prazne, uz napomenu da *ovdje dolaze sa strane i obrađuju zemlju, te plaćaju ušur i salariju*.⁸⁹ To bi značilo da su se još uvijek ubirale rajinske daće, ali ovaj put bez glavarine (džizije). Premda puste, prihodi s ovih mezri bili su ipak nešto viši nego prije dva desetljeća. U sastavu timara *Kasina, sina Skenderova*, također sinjskih spahija, nalazile su se mezre Podvinca i Midvoda, za koje se u popisu kaže: *pripadaju Lici, u posjedu Pavla Radivojevića, bešlije Hamze, Radosakva, sina Biličića i Radivoja, sina Stanića. U starom defteru je upisano: spomenuta mezra graniči sa neprijateljskom zemljom i na opasnom je mjestu. Sada se na osnovu ranije odluke utvrđuje i u novi defter*.⁹⁰ Prihod s ovih mezri bio je skroman, kao i naseljenost; iznosio je tek 125 akči. Kao puste mezre koje se nalaze između porušene utvrde *Vranić i Komić*, spominju se ponovno Donji i Gornji Smokrić, Podalj, Paklarić i Ričice kao dio čifluka udbinskog vojvode Sinana. Za Ričice se pritom navodi da se nalaze u nahiji Hotuča.⁹¹ U sastavu kolektivnog timara *Ferhada, sina Mustafina* i *Rustema* nalaze se, pak, puste mezre *Ljuta Ljubljanica, Podzirje* i *Vrani*.⁹² Tvrđnju da je Lovinački kraj tada bio prava pustoš ipak treba shvatiti uvjetno jer je u ljetno doba godine ovo područje vrvjelo od stočarskih družina koje su gonile stada na pla-

⁸⁷ Prema pitanju naseljenosti i stupnju integriranosti u timarsko-spahijski sustav, ovaj prostrani sandžak mogao bi se podijeliti na tri „subregije“: prekodinarski dio u četverokutu Livno–Glamoč–Prusac–Rama, južni dio od planinskog lanca Dinara–Velebit (Zagora i Prikokrčje) te Lika i Krbava.

⁸⁸ SPAHO I DR.: 404.

⁸⁹ Isto: 398-399.

⁹⁰ Isto: 411.

⁹¹ „Čifluk vojvode Sinana, člana pratnje umrlog Junus-paše i Feruh-bega, pripada Udbini. To su mezre Doljni i Gornji Smokrići, Podalj i Pakline koje se nalaze između porušene tvrđave Vranić i Komić, kao i dio mezre Ričice koju je posjedovao Pejaković, u okolini Gradčaca u nahiji Hotuče.“ (Isto: 439)

⁹² „Mezra *Ljuta Ljubljanica* i *Podzirje*, pripadaju Lici. U starom defteru je upisano sljedeće: Ono što joj pripada i što joj je pridodato i žrnjevi mlinova, bilo je u posjedu Vukašina, Milihne, sina Peje, Stjepana Vukobradova. U defteru je upisano da je ranije na ovom čifluku bilo nastanjeno pet osoba. U vrijeme popisa nitko od njih tu nije prisutan pa je u novom defteru upisano u posjed onih koji su ih stvarno posjedovali.“ (Isto: 408) Podzirje dio Gornje Ploče i današnje selo Vranik. Mezru *Ljutu Ljubljanicu* nije moguće ubicirati ako se ne radi o području uz Ljutički potok i oko Ljute Glave u Radučkom polju. U defteru iz 1585. spominje se na tom području selo Ljubina (Lubina?).

ninske pašnjake. Sklop ljetnih pašnjaka (*yaylak*) na Ličkom sredogorju i Čemernici pripadao je sultanovu hasu na kojem su vlaški stočari „nomadi“ (*hajmani*) plaćali pristojbu na ispašu u iznosu od 1500 akči:

Ljetna ispasišta Plavna i Popina koja se nalaze idući prema Srbu. To su zemlje Sazin,⁹³ Doljani i Dobranovci.⁹⁴ To su ljetna ispasišta koja pripadaju srušenim kaštelima Vranik, Komić i Podlapac, te ljetna ispasišta Čemernik,⁹⁵ zatim ljetna ispasišta koja se nalaze na pustoj zemlji koja pripada Lici – izvan deftera. Od stoke koja dolazi na spomenute jajlaka na ispašu neka se uzima od najvećeg stada jedna ovca čija je vrijednost 20 akči, od srednjeg stada jedna ovca čija je vrijednost 15 akči, a od malog stada jedna ovca čija je vrijednost 10 akči. U novom defteru je zabilježeno da se na opisani način uzima pristojba za ispašu.⁹⁶

Očito potaknute uspjesima u Slavoniji, osmanske krajiške vlasti od 1550. poduzimaju nove mjere s ciljem vojne i demografske konsolidacije na ovom području (u to vrijeme 1554. dolazi i do premještanja sjedišta Bosanskog sandžaka iz Sarajeva u Banju Luku, bliže krajištu). Ključni događaj uslijedio je 1560, kada Visoka Porta donosi stratešku odluku da se u Lici i Krbavi popravi „sedamdesetak ruševnih utvrda“ i okolno područje iznova naseli.⁹⁷ Obnovu mreže fortifikacija započeli su kliški sandžakbegovi Mustafa-beg i Malkoč-beg Karasomanović tijekom 1550-ih. Naročito utjecajna bila je bosanska obitelj Sokolovića, čiji je član Mehmed-paša u to vrijeme bio velikim vezirom, koja je gotovo neprekidno između 1560. i 1580. obnašala funkciju kliških namjesnika te je odigrala i najvažniju ulogu u reorganizaciji i kolonizaciji zapadnog krajišta u sandžaku Klis: Mustafa-beg Sokolović, njegov brat Mehmed-beg, njihov rođak Ferhat-beg u periodu od 1566. do 1573, Ferhatov mlađi brat Ali-beg od 1573. do 1576. te Mustafa-beg od 1577. do 1578.⁹⁸ Osmansko utvrđivanje u Lici dovršeno je početkom 1580-ih za vrijeme uprave prvog krčkog (ličkog) sandžakbega Mehmed-bega.⁹⁹ Osmanlije obnavljaju

⁹³ Mazin, Mazinska planina (Zuleševica).

⁹⁴ Doljani i Dobroselo mjesta sjeverno od Srba.

⁹⁵ Planina Čemernica.

⁹⁶ SPAHO I DR.: 22. Hajman je pravno označavao čovjeka bez stalnog prebivališta ili čovjeka koji živi na mjestu u kojem nije ranije upisan. Mogao je značiti i stočara nomada koji dolazi iz drugog sandžaka zbog ispaše stoke.

⁹⁷ MOAČANIN 2007: 149; YILMAZ I DR. 1993: 440-441 (naredba br. 988).

⁹⁸ Nakon smrti sultana Sulejmana pod Sigetom 1566, veliki vezir Mehmed-paša Sokolović postavio je više svojih srodnika na čelo nekoliko provincija u Osmanskom Carstvu (KORIĆ 2015: 72-73; ISTA 2016: 45).

⁹⁹ U historiografiji je još uvijek kontroveržno pitanje godina osnivanja sandžaka Krka (Lika) i podrijetlo njegova prvog namjesnika Mehmed-bega (sin Memi-begov ili sam Memi-beg, netko treći?). Usp. ZAHIROVIĆ 2017: 353-364; DÁVID 2020: 81-99; ŠARIĆ 1999: 110; BAŠAGIĆ 1994: 22, 24, 33, 42, 50.

i dograđuju samo pojedine stare burgove koji su im bili strateški važni, ostale koje im nisu bile potrebne prepustili su propadanju ili, štoviše, sami su ih razorili kako ne bi poslužili neprijatelju. Na radovima je sustavom državnog kuluka bio angažiran velik broj ljudi od specijaliziranih majstora i *čerahora* do obične raje i Vlaha kao fizičke radne snage. Na zahtjev Ferhad-bega Sokolovića, u Kliški su se sandžak upućivali vojni arhitekti, poput travničkog dizdara 1568. koji je po struci bio arhitekt i radio na izgradnji tvrđave Stari Obrovac i brodogradilišta.¹⁰⁰ Na utverdama nije bilo bitnijih modifikacija, osim što su se, ako je to konfiguracija terena dopuštala, podizale palisade (ograde od zašiljenih kolaca), šarampovi (opkopi, šančevi) i improvizirani bastioni od zemljanih naboja. Do 1560. u široj okolici Lovinačkog kraja već su bile utvrđene, pored ranije Udbine i Novog, još i Gračac, Zvonigrad, Ribnik, kao i udaljeni Perušić, Bunić te Boričevac i Ostrovica u Pounju.¹⁰¹ Na isti način do 1566. obnovljeno je i novoutvrđeno ukupno šesnaest utvrda u Lici, a od toga pet na lovinačkom području: Lovinac, Raduč, Vranik i dva Novaka.¹⁰² Navedene je godine na habsburškoj strani sastavljen jedan popis nedavno obnovljenih i naseljenih utvrda u Lici: „Totu jesu popisani oni kašteli ki jesu v Lici sad ovih dan mimo ssastnik (?) dankas ka je da jesu Turci njihove ljude v rečene kaštele postavili ki kašteli jesu pusti let 50. Postavili su Turci njihove ljudi v kaštel Lovinac. Postavili su Turci njihove ljudi v kaštel Raduč. Postavili su Turci njihove ljudi v kaštel Vranik. Postavili su Turci njihove ljudi v kaštel v Medak. Postavili su Turci njihove ljudi v kaštel Ribnik. Postavili jesu Turci njihove ljudi v dva kaštela Novaka ...“¹⁰³ Kasniji habsburški izvor iz 1577. spominje do dvadeset novoutvrđenih gradova u Lici, naseljenih *Turcima i Vlasima*, pa nije za isključiti da je u međuvremenu obnovljena još poneka utvrda.¹⁰⁴ Radilo se o manjim fortifikacijama, tzv. *hisarima* (ekvivalent kaštelima) s malim brojem plaćene posade.¹⁰⁵ U njihova podgrađa (varoši) naseljavaju se muslimanske posade sa svojim obiteljima, kojima je dodijeljena zemlja za obrađivanje u statusu čiftluka.¹⁰⁶ U Lovinačkom se kraju zapravo nikad neće razviti neko značajnije

¹⁰⁰ KORIĆ 2016: 55, prema YILDIRIM I DR. 1999 (redni br. naredbe 1540).

¹⁰¹ SPAHO I DR. 2007: 406, 415; HUSIĆ 2007: 129-130; STANIĆ 2020: 120-122.

¹⁰² Radilo se o tzv. „Velikom Novaku“, odnosno *Štulića kuli* i „Malom Novaku“ ili *Batinića kuli* u Donjoj Ploči.

¹⁰³ Pored spomenutih. tu su još bile utvrde Barlete, Vrebac, Mogorić, Počitelj, Široki Turanj, Smiljan, Podlapac, Štitar i Perušić (STANIĆ 2020: 121-122).

¹⁰⁴ LOPAŠIĆ 1884: 28.

¹⁰⁵ Na jednoj osmanskoj karti autora Hadži Halifa ili Katiba Čelebije, nastaloj sredinom XVII. stoljeća, stoji za Liku da „pripada Krki i sastoji se od 12 tvrđava“, za koje se kaže da su „ratne palanke“ (*Bunlar harbî palanğalardir*). KORIĆ 2021: 131.

¹⁰⁶ U ovom slučaju zemljoposjed muslimana veličine baštine do nekoliko sela i mezri. U klasičnom smislu posjed muslimanske raje, ekvivalent kršćanskoj baštini.

osmansko uporište. Posade obnovljenih utvrda formacijski su pripadale udbinskom garnizonu, a iz poreznih popisa vidimo i značajnu nazočnost obrovačkih zapovjednika pa bi se moglo zaključiti da su ova dva garnizona dijelila nadležnost u Lovinačkom kraju.¹⁰⁷ To i ne bi trebalo začuditi s obzirom na to da su se četiri od pet obnovljenih utvrda (Lovinac, Vranik, Mali i Veliki Novak) nalazile uzduž važnog vojnog i trgovačkog puta koji je povezivao Obrovac i njegovu skelu s Udbinom i osmanskim zaleđem. Drugim riječima, lokalne lovinačke posade bile su zadužene za kontrolu područja od velebitskih prijevoja Mali Alan i Žuljina na putu prema Obrovcu do Pločanskog klanca i Korita komičkih prema Udbini. Konačno, i utvrda Raduč bila je zanimljiva zbog granice u Podgorju i pristupa velebitskim pašnjacima. Tek će se nakon završetka Dugog rata početkom XVII. stoljeća utvrda Vranik uzdići u rang posebnog vojnoga garnizona, odnosno nešto veće utvrde (*kale*) sa svojim dizdarom i čehajom. Prema popisu iz 1616, u Vraniku je bila smještena *ulufedžijska* posada od 39 plaćenih vojnika, od čega je bilo tri buljuka *mustahfiza* ili čuvara utvrde (25) i jedan džemat od dvije ode *azapa* ili pješaka (14).¹⁰⁸ Do 1643. broj je povećan na 49 članova posade: tri buljuka *mustahfiza* (25), jedan džemat od dvije ode *azapa* (10) i jedan džemat od dvije ode *martologa* (14).¹⁰⁹ Jačanje vraničke utvrde dolazi u vrijeme novog preustroja osmanskog serhata u prvoj polovini XVII. stoljeća koji tada poprima sve više defenzivan karakter.

Obnovu i izgradnju fortifikacijskog sustava pratila je i intenzivna kolonizacija. Nešto prije 1550. u varošu utvrde Gračac naseljeni su Vlasi iz Bitelića u Cetini.¹¹⁰ Senjski kapetan Ivan Lenković javljao je 1551. kralju Ferdinandu I. da je uspio potisnuti na jedan dan od granice nedavno naseljene *Morlagkhen oder Walachen*, pridošle iz unutrašnjosti „Turske“, kojih je bilo više tisuća duša s preko sto tisuća grla raznovrsne stoke.¹¹¹ Spomenuti ferman iz 1560. nalagao je kliškom sandžakbegu Ferhad-begu da se posjedovni listovi na zemlju (*tapije*), uz pristojbu za državu, isključivo daju vojnicima i raji koja će plaćati uobičajene poreze, državi prije svega glavarinu (*džizija*), a spahijama desetinu i zemljarinu

¹⁰⁷ U habsburškim špijunskim izvješćima iz 1577. procjenjivalo se da udbinski garnizon broji ukupno oko 580 vojnika (270 plaćenih pješaka i 280 konjanika), na čelu s dizdarom Čejvan-agom. Osmanski popis *ulufedžija* iz 1573. za oba Obrovca bilježi, pak, mnogo skromniju brojku od svega 129 „dnevničara“ (34 *mustahfiza*, 85 *azapa* i 10 topnika) (ŠTEFANEK 2014: 224, 214; HUSIĆ 2007: 140).

¹⁰⁸ Vranik je u popisu uveden kao utvrda *Vrančić*, kojemu prethodi *Gradčac*, a slijedi *Novi* u Lici (SPAHO 1989: 110).

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ SPAHO I DR. 2007: 415-416.

¹¹¹ Lenković je tvrdio da su se ovi Vlasi najviše naselili oko Srba i u *Kozlovu polju* kod Knina, opisujući ih kao goniče stoke i pljačkaše koji se „sele s planine na planinu“ (LASZOWSKI 1917: 521).

(*ušur i ispendža*).¹¹² Raja je tako pri naseljavanju trebala imati prednost u odnosu na obveznike filurije, odnosno Vlahe, što je bio već drugi pokušaj agrarne kolonizacije osmanskog serhata u Lici. Vlasti su ponovno posegnule za mehanizmom istimâleta, pozivajući i pridobivajući uglavnom bivše podanike, koji su još 1530-ih izbjegli na protivničku stranu, da se vrate na svoja stara staništa. Tako se 1566. jedna grupa kršćanske raje nakon 30 godina izbjivanja na habsburškoj strani vratila u „Bilajsko polje“ u Lici (*Blay sahrâsi*) te se u fermanu iz iste godine nalaže kliškom sandžakbegu Husrev-begu da se ovi povratnici nikako ne smiju miješati s novim doseljenicima, očito muslimanskim koji su naseljavali napuštene tvrđave na tom području.¹¹³ Međutim, ni ovaj put nije se moglo bez Vlaha. Važnu ulogu u naseljavanju i preseljavanju vlaških skupina imao je od 1568. novoimenovani kliški sandžak-beg Ferhad-beg Sokolović.¹¹⁴ Ferhat-beg Sokolović je iste 1568. namjeravao oko 200 obitelji Vlaha Istrije s mletačkog područja ponovo naseliti u okolici Knina, što mu Visoka Porta fermanom od 21. studenoga 1568. i odobrava.¹¹⁵ Visoka Porta u istom fermanu iz studenoga 1568. također odobrava i naseljavanje oko 700 obitelji s područja Bihaća u okolici Gračaca i Obrovca, ali ne raspolažemo podacima je li ona zaista i realizirana.¹¹⁶ O kakvom se opširnom pothvatu radilo, govori i podatak iz 1565, kad se jednoj skupini raje, koja se još prije 35 godina iselila u Podunavlje, dopušta povratak u Kliški sandžak.¹¹⁷ Ovo se masovno kretanje stanovništva sa strepnjom pratilo s druge strane granice, o čemu zorno svjedoče panično intonirani izvještaji, poput onog španjolskog iz 1560. koji govori da je u *Liku i Krbavu koje se nalaze s onu strane Morlačke planine a koja je na granici Zadra, doseljeno 8.000 turskih obitelji, a očekuje se još 4.000* ili u drugom izvješću gdje se spominje se čak 15.000 naseljenih turskih obitelji.¹¹⁸

Unatoč svim izazovima konfliktnog imperijalnog višegraničja, osmanska država uspjela je do 1574. proširiti svoju redovnu vojno-upravnu organizaciju i na ovu najudaljeniju zapadnu granicu carstva. O tome svjedoči i činjenica da je između 1550. i 1574. iz bivše nahije Lika formirano sedam novih nahija: Cvituša, Medak, Ribnik, Bilaj Barlete, Novi, Budak i Perušić.¹¹⁹ Prema svemu sudeći, najveći broj ličkih nahija osnovan je tijekom Ciparskog rata (1571–1574) ili nakon njegova

¹¹² MOAČANIN 2007: 157; YILMAZ I DR. 1993: 440-441 (redni br. naredbe 988).

¹¹³ YILDIRIM I DR. 1994: 294 (redni br. naredbe 1869).

¹¹⁴ ISTI 1999 (redni br. naredbe 1540 od 13. lipnja 1568).

¹¹⁵ Podatak od Nenada Moačanina, prema YILDIRIM I DR. 1999 (redni br. naredbe 2468).

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ MOAČANIN 1999: 96.

¹¹⁸ ŠARIĆ 1999: 79.

¹¹⁹ Na području Hotuče nastala je nahija Gračac, nahije Udbina i Bunić formirale su se iz nahije Krbava, a u Pounju osnovane su dvije nove nahije, Lapac i Nebljusi.

neposrednog završetka, kada se i pristupilo novom poreznom popisivanju Kliškog sandžaka.¹²⁰ Nahija Cvituša prvi se put spominje u ovom opširnom poreznom katastarskom popisu iz 1574.¹²¹ Obuhvaćala je istočni dio Gornje Like, odnosno današnji Lovinački kraj. Za njezinu je uspostavu preduvjet bilo postojanje značajnijeg muslimanskog naselja, odnosno zajednice islamskih vjernika (džemat) kako bi kadijin zastupnik *naib* mogao upravno i sudski uredovati u pitanjima šerijatskog prava. Nahija je pripadala kadiluku Knin u Kliškom, odnosno od 1580. Krčkom (Ličkom) sandžaku. Iz popisa 1574. vidljivo je da je Lovinački kraj ponovno naseljen novim kršćanskim, kao i muslimanskim stanovništvom, tako da se slika naseljenosti znatno popravila.¹²² Vlasi se kao posebna fiskalna kategorija više ne spominju, plaćaju spahijska podavanja, odnosno desetinu i ostale uobičajene rajinske pristojbe.¹²³ Međutim, nije se radilo o nekoj radikalnoj državnoj intervenciji i vlaškoj socijalnoj preobrazbi. Knežinska se organizacija sačuvala kao oblik samouprave, a njihove vojne i oružničke obveze na granici postaju neka vrsta radne rente ili državnog kuluka. Iz toga razloga vjerojatno i potječe nesklad između habsburških i mletačkih izvora koji svuda na svojim granicama vide samo *Vlahe* i *Morlake*, dok istovremeno osmanski izvori o njima šute. Naime, za habsburšku i mletačku stranu ništa se suštinski nije ni promijenilo jer su i dalje osjećali posljedice vlašskog martološkog ratovanja, o čemu svjedoče mnoga izvješća iz 1560-ih i 1570-ih.¹²⁴

Nahija Cvituša bila je specifična iz nekoliko razloga, prije svega po tome što je bila jedina nahija u Kliškom i kasnije Krčkom sandžaku koja nije nosila ime prema nekoj istaknutoj utvrdi, oblasti, rijeci i slično, već po neznatnoj tvrđavici, bolje rečeno običnoj karauli koja je služila kao stražarnica i osmatračnica. Druga specifičnost ogleđa se u činjenici da se na tom području nikad nije razvilo neko znatnije muslimansko naselje, čak ni za krajiške standarde. Cvituša je usamljeno brdašće u Ličkom polju koje zauzima središnji položaj u Lovinačkom kraju. Osmanlije su na mjestu stare ilirske gradine podigle manju fortifikaciju tipa

¹²⁰ ŠARIĆ 2012: 229.

¹²¹ BOA, TTD, No. 533.

¹²² Slično je bilo i u susjednoj nahiji Medak, gdje je, prema popisu iz 1574, registrirano 14 sela, 2 mezre i 7 čiftlika kao fiskalnih jedinica (JURIN STARČEVIĆ 2022: 92).

¹²³ MOAČANIN 2007: 157.

¹²⁴ Navedimo samo neke, npr. podatak iz 1569. o Perušiću kao gnijezdu ozloglašanih martologa koji krađu i prodaju kršćansku djecu, ili opis stanja u Kliškom sandžaku koji je sastavio mletački providur Foscarini 1572. za trajanja Ciparskog rata u kojem izjednačuje Morlake i martologe te dodaje: „...Turci ih upotrebljavaju kao pješadiju i tjeraju ih na provale u Dalmaciju, dižući jednoga ili dvojicu od kuće, prema potrebi. Kad ih zovu idu od kuće do kuće i prijete im da će onoga, koji se ne odazove nabiti na kolac. Za tu službu ne daju im nikakvu nagradu ili plaću. Kršćani moraju držati straže u varošima pod utvrdama i na planinskim prolazima pod zapovjedništvom svojih harambaša, a to su kao seoski kapetani. U znatnije utvrde Turci ih ne puštaju osim ako su dobro provjereni...“ (HORVAT 1941: 100-101; GRGIĆ 1956: 257-261)

karaulhane (*Cvituška gradina*, 665 m/nm) koja je imala dobru preglednost nad cijelim područjem i vizualni kontakt s okolnim utvdama: Starim Lovincem, Radučem, Novakom, Vranikom, ali i udaljenim Metkom, Bilajem i Komićem.¹²⁵ Ostaje, međutim, pitanje koje je konkretno naselje preuzelo upravnu funkciju nahije (nijabet). Je li se u podgrađu Cvituše (Podcvituša) moglo razviti glavno naselje kome gravitira okolica, teško je sa sigurnošću tvrditi. Stoji, doduše, činjenica da se nalazila u polju udaljena od Velebita i njegova podnožja koji su bili nesigurni zbog iznenadnih upada senjskih uskoka, a kasnije i kotarskih (zadarskih) Morlaka u mletačkoj službi. Prema rasporedu čitfluka iz nešto kasnijeg popisa 1585, može se zaključiti da su manja muslimanska naselja pored Podcvituše bila i u podgrađima Starog Lovinca (Varoš), Raduča (Gradina/Podgrađe), Vranika i Ploče. Kako je početkom XVII. stoljeća utvrda Vranik postala samostalan garnizon, za pretpostaviti je da je, barem u tom trenutku, ondje bilo veće muslimansko naselje (vjerojatno nešto preko 50 kuća).¹²⁶ Međutim, i kao takav Vranik je i za krajiška mjerila bio tek neznatno naselje.¹²⁷ Naravno, u ratovima i neprekidnim četovanjima raspored i veličina naselja mijenjali su se. U popisu donosi se i detaljan opis granica nahije, što inače nije bila uobičajena praksa u osmanskim defterima.¹²⁸ Granice nahije Cvituše, prema podacima iz 1585, izgledale su ovako:

Granice spomenute nahije su sljedeće kako se navodi: najprije se ide od granice utvrde Gradčac, do granice utvrde Udvena, odatle se nalazi nahija Medak, stiže se do ...? što je poznato po imenu Veliko kamenito brdo. Odatle se opet ide granicom nahije Medak i stiže se do ruševina utvrde po imenu Drenovac, a odatle se opet stiže do ispasišta Vilenik, a odatle se stiže do rijeke Rabun. Zatim se dalje ide granicom Obrovca Starog, planinskim putevima, te se dolazi do njenog kraja kod granice utvrde Gradčac. Granice koje ograničavaju spomenutu nahiju utvrđene su svjedočenjem stanovništva i uglednika sandžaka, te su tako upisane u novi popis.¹²⁹

---

¹²⁵ Na karti prve zemaljske (jozefinske) izmjere iz 1775. ubilježeni su ostaci ove osmanske fortifikacije na Cvituši. Od nje se nije ništa sačuvalo jer je kameni materijal u međuvremenu lokalno stanovništvo iskoristilo za svoje potrebe.

¹²⁶ Za Vranik potrebno je napomenuti da se ondje nalazi najplodnije tlo u ovom kraju.

¹²⁷ Prema mletačkim špijunskim procjenama nastalima malo nakon 1624, Gračac i Ribnik bili su naselja podjednake veličine (*loco piccolo di passo*) i brojili svaki oko 100 kuća, Udbina je imala oko 300 kuća, a u obama Obrovcima, Novom i Starom (*Obrovazzo di sotto, loco di porto; Obrovazzo di sopra, `e casteletto in colina*), procjenjivalo se da ima oko 180 kuća. Bravno je bilo, pak, sasvim malo muslimansko selo od 15 kuća (RAČKI 1882: 183-184).

¹²⁸ HAFIZOVIĆ 2016: 29.

¹²⁹ BOA, TTD, No. 622/399.

Granice očito nisu bile sasvim prirodne, a na nekim su mjestima i zbujujuće.¹³⁰ Nahija je obuhvaćala Lovinački kraj s Radučem te dijelove Mogorica i Bruvna, ali izuzimajući najveći dio Gornje i Donje Ploče.¹³¹ Granica se, dakle, na jugoistoku i istoku prema nahiji Gračac pružala duž podnožja Resnika, Jasenara i Risovca, s time da su dio Ričice, Tupale i Paklarić pripadali Cvituši. Dalje je išla planinskim visovima Sredogorja od Komače i Troure preko Vršina do Vrebačke Staze na granici s nahijom Udbina, što je bila zapravo stara granica srednjovjekovnih župa ličke i krbavske. Odatle se spuštala na jug preko Ličkog polja, „krivudala“ oko Zira (*Veliko kamenito brdo*) i Drenovca te se izdizala na Velebit do planinskih pašnjaka kod Vilovskih Kukova i Bunovca (stari naziv „Bunjevac“). Iza rijeke *Rabun* vjerojatno se krije „Radun“, odnosno potok Radučica koji izvire iz pet vrela na velebitskom Ošljaku. Odatle je, pak, granica išla grebenom Velebita do *granica utvrde Gradčac*, što tradicionalno odgovara predjelu *Žuljina*.

Nahija Cvituša prema poreznom popisu iz 1585.

Situacija se u Lici nakon 1574. počela iznova usložnjavati. Suočivši se s naseljavanjem dotad pustog Ličkog polja i obnovljenim uporištima, general Andreas Auersperg i bečko Vojno vijeće naložili su uskocima u lipnju 1577. da počnu sustavno napadati Vlahe u Lici i spriječiti njihovo trajno naseljavanje u blizini granice.¹³² Uslijedio je novi ciklus razornih napada senjskih uskoka i drugih snaga iz Primorske i Hrvatske krajine koji upravo kulminiraju 1582. napadom na Udbinu, 1584. razaranjem Ribnika i drugih okolnih utvrda i 1586. bitkom u kojoj pogiba sandžakbegov barjaktar. Suočeni s novom depopulacijom osmanske vlasti bile su prinuđene na nove oblike kompromisa, ustupaka i provizornih rješenja. Da bi zadržali stanovništvo u graničnom pojasu od 1582, država odustaje od ubiranja glavarine, desetina se daje vrlo rijetko, prelazi se samo na obvezu plaćanja filurije u korist sultanova i sandžakbegova hasa.¹³³ U repopulaciji Like sada je težište na vlaškim skupinama iz drugih dijelova Kliškog sandžaka i Hercegovine. U takvim

¹³⁰ Popisivači se nisu uvijek izražavali jasno. U nahiji Cvituši spominju se tako sela *Hoteš koje pripada Lici* (radilo se o selu na području današnjeg Pazarišta, tada u nahiji Novi) i *Selo, to je ruševna tvrđava po imenu Medak, u polju Like* (Isto: 460, 461). Pri navođenju čifluka, pored pripadajućih im sela i mezri koje su se nalazile u nahiji Cvituša, spominju se i ona mjesta koja su dotični uživaoci čifluka držali u susjednim nahijama, kao na primjer Čiftluk kneza Miloša, sina Ugarka, i kneza Sajka, sina Karana, na dijelu Mokrog Polja, u blizini granice Podgrađa, i na dijelu Gubavče Polje, sa zimskim i ljetnim ispasištem i livadom. (Isto: 461). Gubavčevo Polje planinsko je selo sjeveroistočno od Gračaca na granici prema Srbu.

¹³¹ Sela Veliki i Mali Novak koja odgovaraju području sela Gornje i Donje Ploče bila su 1574. i 1585. u sastavu nahije Medak. Prema popisu iz 1585, Veliki i Mali Novak te Novak Selište bila su filurijska sela, čiji je prihod iznosio 800 akči (JURIN STARČEVIĆ 2022a: 92, 97).

¹³² BRACEWELL 1997: 176, prema LOPAŠIĆ 1884: 28-32.

¹³³ MOAČANIN 2007: 157.

okolnostima izvršen je 1585. novi popis, odnosno prvi popis u novoosnovanom sandžaku Krka (Lika). U njemu se jasno oslikavala ova novonastala situacija koja je „bila cijena stabilizacije osmanske vlasti.“¹³⁴

U nahiji Cvituša 1585. evidentirano je 13 naselja u statusu sela (*karye*) kao fiskalnih jedinica, 2 mezre (*mezra`as*) kao samostalne fiskalne jedinice te 26 čiftlika (čiftlik) u čijem se sastavu nalazilo još šest 6 sela i 22 mezre.¹³⁵ Prije nego što pređemo na analizu ovih fiskalnih jedinica treba skrenuti pozornost da se stara toponimija naslijeđena iz srednjeg vijeka još umnogome sačuvala, što je bilo vidljivo već i u ranijim defterima. Ostaje otvoreno pitanje kako se raspad srednjovjekovne demografske strukture na tom prostoru nije značajnije odrazio u toponimiji koja je najvećma sačuvana i opstoji u cijelom XVI. stoljeću, da bi se dijelom promijenila tek u XVII. stoljeću, kada i nastaje moderna toponimijska nomenklatura Lovinačkog kraja.¹³⁶ Izgleda da su Vlasi Istrije bili važni posrednici u prijenosu lokalnog starog nazivlja, ali jesu li samo oni? Sela su se dijelila na baštinska s poimence navedenim kućedomaćinima i ona filurijska bez navođenja stanovnika. Prema tezi Nenada Moačanina koji je istraživao građu iz popisa 1604 (nastalog zapravo između 1592–1594 i koji se mnogo ne razlikuje od prethodnog), filurijska sela bila su nastanjena dok su baštinska bila samo obrađivana. Zadrugni karakter vlaških obitelji omogućio im je takvu podjelu rada.¹³⁷ Ovome možemo samo dodati da je u nahiji Cvituša bilo i sela koja su istovremeno bila i baštinska i filurijska kao u slučaju Budaka, Vranika i Tupala.¹³⁸ U svakom slučaju baštinska sela te 1585. godine bila su *Budak*¹³⁹ s ukupno 18 baština i poimeničnih kućedomaćina, *Topala*¹⁴⁰ s 23 baštine, *Dranovac Gorni*¹⁴¹ sa 5 baština i *pola sela Vranik*¹⁴² sa svega dvije baštine. Filurijska sela bila su *Međugorje*,¹⁴³

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ BOA, TTD, No. 622/399, 460, 461–462, 463. Snimka 462 kopija je snimke 461, netko ju je pogrešno upisao kao No. stranicu (komentar Fazilete Hafizović).

¹³⁶ Otpribliže trećinu toponima nije moguće ubicirati jer su s vremenom nestali ili se javljaju u „izobličenom“ obliku. Neki toponimi odražavaju i jezične promjene u Lovinačkom kraju: čakavska *Midvoda* postaje današnje štokavsko Međuvođe, čakavsku *Novu Vas* doseljeni štokavci mijenjaju u Vaščicu.

¹³⁷ „Stoga bi trebalo ispitati pretpostavku da je prva skupina zaselaka (baštinska – op. a.) bila doista nenastanjena, s tim da su neki članovi zadruga evidentirani u velikim, baštinskim sela ondje samo obrađivali zemlju, dok su u drugoj skupini zaselaka, brojnijoj i podložnijoj filuriji, pojedine obitelji uglavnom i živjele, nalazeći se tako dužnim plaćati filurijsku dažbinu, ali kao članovi zadruga ‘velikih’ baštinika u drugim selima nisu poimence upisivani.“ (MOAČANIN 1993: 62)

¹³⁸ BOA, TTD, No. 622/399, 460, 462, 463.

¹³⁹ Selo Vagan pod brdom Budakom.

¹⁴⁰ Selo Tupale u Podresniku.

¹⁴¹ Drenovac Radučki.

¹⁴² Vranik.

¹⁴³ Veliko i Malo Međugorje kod Mogorića.

*Podslivne*¹⁴⁴ *Budak*, *Gornji Mahanić*,¹⁴⁵ *Rasalina*,¹⁴⁶ *Smokvica*,¹⁴⁷ *Dolnji Vranik*,¹⁴⁸ *Ljubina*,¹⁴⁹ *Veliki Račić*,¹⁵⁰ i *Podzirje*.¹⁵¹ Baština je označavala površinu namijenjenu zemljoradnji koju su nasljedno uživali kršćani. U ovom slučaju radilo se o ukupno 48 slobodnih baština koje su bile oslobođene plaćanja redovnih dažbina poput ušura i ispendže, uzimao se samo prihod od nomada, pola baduhave i još neka sitna podavanja. Baštine su bile i jasan pokazatelj uznapredovalog procesa prelaska na zemljoradnju i sjedilački način života vlaških zajednica, ali stočarstvo, pa i ono transhumantnog tipa, ostalo je i dalje osnova njihove materijalne egzistencije. Za filurijska sela navode se prihodi od filurije, osnovnog vlašskog poreza koji se tada po ognjištu ubirao u iznosu od 280 akči. Ukupan prihod od filurije na razini nahije iznosio je 20 600 akči. Mezri kao posebnih fiskalnih jedinica bilo je svega dvije *Dragunić Sanica*¹⁵² i *Zabudić*.¹⁵³ Mali broj mezri u odnosu na sela jasno ukazuje da je lovinačko područje sada nešto bolje naseljeno. Premda se naziv Vlasi službeno i ovaj put ne koristi, jasno proizlazi da se radilo o „modificiranim Vlasima“, odnosno o *filuridžijskoj raji* koja je uživala slobodne baštine, plaćala filuriju, porez od nomada, baduhavu i još neke sitne pristojbe. I dalje je opstojala organizacija vlaških džemata i knežina. U nahiji Cvituša vlaška sela pripadala su dvama džematima, *Petru sinu Radoja* i *džematu Luke sina Vukmanovog nastanjenog u selu Obrošić*.¹⁵⁴ I vlaška knežinska organizacija sačuvala se kao oblik samouprave koju su činile aglomeracije vlaških džemata. Vlaška elita još uvijek uživa društveni ugled, što se vidi i po *knezu Milošu* i *knezu Sajku sinu Karana* koji su zajedno s muslimanskim posadama uživali čiftluke.¹⁵⁵ Polazeći od navedene Moaćaninove pretpostavke postavlja se pitanje koliko je vlaških kuća (*hane*) moglo biti u nahiji. Baština je bila samo fiskalna jedinica i ne podudara se uvijek s domaćinstvom, kao što ni osmanski porezni popisi

¹⁴⁴ Podslivnik dio u Mogoriću.

¹⁴⁵ Nepoznato.

¹⁴⁶ Zaselak Rasoja u Lovincu.

¹⁴⁷ Smokrić? Prema mišljenju Fazilete Hafizović, iako ovaj naziv sela asocira na Smokrić, sigurno nije to isto selo jer se litagura jasno razaznaje.

¹⁴⁸ Dio Vranika.

¹⁴⁹ Mezra Ljuta Ljubljanica iz prethodnih popisa. Selo uz potok Ljutik u Raduču.

¹⁵⁰ Nepoznato ako se ne radi o zaselku Paričić u Lovincu.

¹⁵¹ Predio u Gornjoj Ploči.

¹⁵² Nepoznato.

¹⁵³ Nepoznato ako se ne odnosi na neko bivše naselje u zaleđu Budaka.

¹⁵⁴ BOA, TTD, No. 622/399. Luka, sin Vukmanov, bio je naseljen u selu Obrošiću u nahiji Novi. Obrošići su bili stari rod u Gvoznici na mjestu današnjeg Vaganca u Donjem Pazarištu (PAVIČIĆ 1962: 58).

¹⁵⁵ BOA, TTD, No. 622/460.

nisu popisi stanovništva, već mogu dati tek grubu procjenu broja stanovnika, i to samo poreznih obveznika. U procjenjivanju broja stanovnika treba početi od činjenice da je više obitelji na jednoj baštini bilo više pravilo nego izuzetak na osmanskim krajinama u Hrvatskoj.¹⁵⁶ O tome je ovisilo više čimbenika od veličine baštine, odnosno obradivih površina, kvalitete zemljišta, tipa obitelji, položaja na granici i izloženosti ratnim razaranjima. Uspoređujući procjene za krajeve u jadranskom zaleđu (Prikokrčje, Zagora) i prekodinarske oblasti (Livno, Glamoč), Lika je mogla biti negdje između, ali zbog blizine granice ipak nešto bliže prosjeku jadranskog zaleđa.¹⁵⁷ Ako prihvatimo ovu pretpostavku ispalo bi da je na 48 baština u nahiji Cvituša živjelo oko 73 obitelji (1,5 po baštini), što i približno odgovara ukupnom prihodu filurije od 20 600 akči, a koja je po ognjištu tada iznosila 280 akči. To bi značilo da je u nahiji moglo živjeti s obzirom na proširen karakter vlaških obitelji, možda i do 800 duša. Naseljenost je u odnosu na ranije razdoblje bila osjetno bolja, ali još se uvijek radilo o slabo naseljenom području. Sela su bila mala, zapravo zaselci, što odgovara dinarskom tipu disperziranih patronimičnih zaselaka koji su nastali kao rezultat teritorijalizacije katuna. Takvi skromni populacijski razmjeri shvatljivi su s obzirom da se popis zbivao u vrijeme žestokih protuakcija senjskih i drugih primorskih krajišnika kojima se ponovo htjelo raseliti Liku i oslabiti osmanski krajiški pojas.¹⁵⁸

U popisu je evidentirano i 25 čiftluka. Čiftluci su u Lici poprimili poseban oblik fiskalne jedinice, prilagođen stanju na granici koji je odudarao od „klasičnog“ tipa čiftluka u osmanskoj fiskalnoj kategorizaciji (muslimansko selište). Radilo se o napuštenim parcelama zemljišta i cijelim pustoselinama koje su spahijama i posadama „dnevničara“ te upravljačkim elitama koje su se davale u zakup za male svote.¹⁵⁹ Naime, da bi sustav mogao funkcionirati, pristupilo se improvizacijama u kojima su čiftluci postali neka vrsta zamjene za timare.¹⁶⁰ Njihov se broj tijekom

¹⁵⁶ MOAČANIN 2011: 80.

¹⁵⁷ Lika je podnebljem slična područjima oko Livna i Glamoča, gdje se procjenjuje da su na jednu baštinu u prosjeku dolazile po dvije obitelji, ali zbog blizine granice za očekivati je da je u Lici taj prosjek morao biti nešto niži.

¹⁵⁸ U šest ličkih nahija (Cvituša, Medak, Gračac, Novi, Bilaj Barelete, Perušić) 1604. bilo je oko 240 baština. Mnogo povoljnije stanje bilo je u istočnim nahijama sandžaka Krka koja su se nalazila u nešto sigurnijoj pozadini i uvijek predstavljala žarišta vlaške naseljenosti, kao npr. u nahiji Zvonigrad (217 baština) i Srb (149 baština). (MOAČANIN 1993: 63) Usporedbe radi, jedno stoljeće kasnije demografske prilike znatno su se izmijenile. Prema mletačkom izvješću iz 1684, morlačke starješine iz *Tepšinaca* (Tepšin Dol u Gornjoj Ploči) i *Parčića* (Parčić u Lovincu) nudile su generalnom providuru Lorenzu Doni da će na mletačku stranu izvesti 5307 duša, od kojih 615 sposobnih za oružje, te molile da ih se naseli u okolici Obrovca i Gračaca (DESNICA I/1950: 355-356). Vjerojatno se nije radilo samo o prebjezima iz Lovinačkog kraja već i iz susjednih nahija, ali i u tom slučaju broj ličkih prebjega bio je izuzetno velik.

¹⁵⁹ MOAČANIN 1999: 126.

¹⁶⁰ ISTI 2007: 142.

vremena sve više povećavao (na istom području 1528–1530 postojao je samo jedan). Bilo je nevelikih zemljišnih veličina od male baštine do nekoliko mezri i sela, dok su neka obuhvaćala i ljetne i zimske pašnjake; drugim riječima, sve pusto i neiskorišteno zemljište zakupljivano je u čiftluke. Uživaoci čiftluka u pravilu su bili muslimanski članovi okolnih garnizonskih posada (navode se samo imenom na primjer *u posjedu Šehsuvara i Mehmeda i Jusufa*), lokalni vojni zapovjednici (navode se s titulom age ili s funkcijom tipa, vojvoda, dizdar, ćehaja i sl.), pripadnici vojne i upravljačke provincijske elite, pa i elite iz same prijestolnice (begovi, zaimi, emini). Čiftluke su obrađivali sami uživaoci, odnosno plaćeničke posade iz okolnih utvrda, što je država tolerirala, iako načelno nije dopuštala. Čiftluke pripadnika viših društvenih staleža obrađivali su najamnici kako muslimani tako i kršćani. Uglavnom se radilo o kolektivnim čiftlucima više uživaoca, gotovo cijele grupe dolazile su na jedan čiftluk, primjerice: Čiftluk Mehmeda sina Džafera i Mehmeda ćehaje u kasabi Livno, i Kara-age i ostalih drugova, na dijelu sela Cvituša i na dijelu mezre Podgrađe. Mezre Gornji i Donji Smokrić pripadale su čiftluku *u posjedu Sulejman-age i Ibrahim-age i pisara Memija i Huseina, zapovjednika ode* (desetine – op. a.) *i Ferhada*.¹⁶¹ Upada u oči da dosta čiftluka u nahiji drže vojni zapovjednici iz utvrda Novi i Stari Obrovac te Nadina: čiftluk Alije, ćehaje (zamjenik dizdara – op. a.) *tvrđave Nadin, čiftluk Piri-age i Ilijasa i Ahmeda, ćehaje mustahfiza tvrđave Obrovac Novi i Stari, čiftluk spahije Huseina, ser-haramije u tvrđavi Nadin, čiftluk ... u posjedu Hasan-age, dizdara tvrđave Obrovac Novi, i ostalih drugova*.¹⁶² Obrovčanima bi mogli pridružiti i *emina Mustafu* koji je držao čiftluk u *selu Istipan i mezra Dubrava sa ruševnim mlinovima i zimskim i ljetnim ispasištem i livadom, pripada Cvituši*.¹⁶³ Zanimljivo je i spominjanje „ser-haramije“, odnosno haramibaše zapovjednika manje skupine akindžija koji inače nisu bili u posadama tvrđava. Već spomenuti vlaški knezovi Miloš i Sajko uživali su čak četiri kolektivna čiftluka u nahiji Cvituša: 1. *čiftluk kneza Miloša sina Ugarka i kneza Sajka sina Karana, uživaju ga zajednički, polovina Obanije, pripada Cvituši u polju Like, sa ljetnim i zimskim ispasištem*; 2. *čiftluk Raduča, u posjedu zaima Mehmed-bega, i Miloša Ugarkovog, pripada Lici*; 3. *čiftluk kneza*

¹⁶¹ BOA, TTD, No. 622/461. Do danas se sačuvao mikrotoponim Čitluk za prostrano zemljište u neposrednoj blizini Cvituše uz lijevu obalu rječice Suvaje. U Ploči i Raduču mnoge katastarske čestice nose naziv Buljuk i Buljuci, što je također ostatak nekadašnjih razdijeljenih kolektivnih čiftluka.

¹⁶² Isto: 460-463.

¹⁶³ Isto: 463. Možda emin (povjerenik) državnih prihoda na obrovačkoj skeli? Za cijelo vrijeme osmanske uprave Obrovac je bio važna prometna luka za trgovinu solju s Paga te izvoz drveta i žita. Drvo i žito nabavljali su iz okolice Obrovca i Like. Dobavljači drva krajem XVI. stoljeća bili su iz Donjeg i Gornjeg Obrovca, Krmpota (Medviđa), Učitelja Vasi (danas Islam Latinski i Grčki), Gračaca, Potkonja, Ribnice (zaselak u Kruševu), dok se Ličani spominju uglavnom kao prodavači žita (Usp. TRALJIĆ 1974: 261-269).

*Miloša, sina Ugarka i kneza Sajka, sina Karana, na dijelu Mokrog Polja, u blizini granice Podgrađa i na dijelu mezre Gubavče Polje, sa zimskim i ljetnim ispasištem i livadom; 4. čifluk Mustafa-age i ostale braće i čifluk Sinan vojvode i čifluk kneza Miloša i kneza Sajka i čifluk Mehmed-age Perka i Mehmeda u Lici, pripada Cvituši.*¹⁶⁴ Također se spominje i nekoliko spahija kao uživaoca čifluka, *spahija Hidra* držao je čifluk u dijelu sela Podzirje u današnjoj Ploči i *Memi-spahija* u Koprivnici u blizini tvrđave Lukavac na ričičkom području.¹⁶⁵ Konačno, među posjednicima čifluka bilo je i nekoliko visokih osmanskih dužnosnika, kako provincijskih tako i onih iz središnjice države. Ibrahim-beg, sin Malkoč-bega, tada kapetan Obrovca, držao je čifluke na dijelu sela Tupale i Cerin.¹⁶⁶ Čifluk u Raduču držao je *zaim Mehmed-beg*, možda bivši krčki sandžak-beg.¹⁶⁷ Dodajmo ovdje da će u sljedećem opširnom popisu iz 1604. zaim Mehmed-beg sa zaimom Ahmed-begom držati čifluk sa selom Lovinac, a čuveni Halil-beg Memibegović koji će poput „malog sultana“ vladati sandžakom Krka u prvoj polovini XVII. stoljeća držao je čifluk u čijem je sastavu bila i mezra Budak.¹⁶⁸ Sinan-vojvoda iz Udbine spominje se i u ovom popisu kao vlasnik dvaju čifluka. Među uživaocima čifluka spominju se i dvojica glavnih skladištara za ishranu velikih vezira: čifluk Derviš-age, glavnog skladištara njegove ekselencije velikog vezira Sinan-paše i čifluk Hasan-bega, glavnog skladištara umrlog velikog vezira Rustem-paše.¹⁶⁹ Sela koja su pripojena čiflučkim posjedima bila su: *Koprivnica*,¹⁷⁰ *Vasnica*,¹⁷¹ *Velika i Mala Ričica*,¹⁷² *Istipan*¹⁷³ i *Vranik*.¹⁷⁴ Ostale mezre koje se spominju u sastavu čiflika jesu: *Mučevica*,¹⁷⁵ *Lučić*,¹⁷⁶ *Podgrađe*,¹⁷⁷ *Bilušić*,¹⁷⁸ *Cvituša*“,¹⁷⁹

¹⁶⁴ Isto: 460, 461.

¹⁶⁵ Isto.

¹⁶⁶ Isto: 399.

¹⁶⁷ O kontroverzama vezanima za ličnost Mehmed-bega, prvog krčkog sandžakbega, pogledati bilj. 99.

¹⁶⁸ JURIN STARČEVIĆ 2022b: 77. O Halil-begu Memibegoviću u: ŠARIĆ 1999: 106-110; ZAHIROVIĆ 2017: 353-364.

¹⁶⁹ BOA, TTD, No. 622/462.

¹⁷⁰ Nepoznato, ali iz popisa saznajemo da se nalazila blizu utvrde Lukavac u današnjim Ričicama.

¹⁷¹ Vašćica u Raduču.

¹⁷² Ričice.

¹⁷³ Nepoznato ako se ne odnosi na predio Stipanušu u Lovincu ili Števanku u Smokriću.

¹⁷⁴ Vranik.

¹⁷⁵ Nepoznato.

¹⁷⁶ Lučice kod Starog Sela u Svetom Roku.

¹⁷⁷ Možda radučka Gradina?.

¹⁷⁸ Nepoznato.

¹⁷⁹ Podcvituša.

Cerin,¹⁸⁰ *Obanija*,¹⁸¹ *Donji Smokrić*,¹⁸² *Gornji Smokrić*,¹⁸³ *Križevci*,¹⁸⁴ *Mahov Dol*,¹⁸⁵ *Ponor*,¹⁸⁶ *Poljica*,¹⁸⁷ *Banica*,¹⁸⁸ *Dubrava*,¹⁸⁹ *Podalj*,¹⁹⁰ *Namlina*,¹⁹¹ *Dolnje Bukovje*.¹⁹² U sastavu čifluka spominju se i ljetna i zimska ispasišta poput: *Vilenika*, *Dopuđe*, *Badnja*, i još neka u okolici Raduča. Sa čifluka ubirao se *prihod od žitarica i ostalog, što znači da su ušur (desetina) i resmi čift (zemljarina)* bila glavna porezna opterećenja. Gledajući prema visini prihoda, bilo je sasvim minijaturnih čifluka s vrijednošću od 40 akči pa do više stotina. Visinom prihoda uvjerljivo je odskakao čifluk na dijelu mezre Obanije koji je držao spomenuti Alija ćehaja tvrđave Nadin s prihodom od 1500 akči.¹⁹³ Međutim, prihodi velike većine čifluka kretali su se između 200 i 450 akči.

Konfesionalni odnosi i stanje vjerskih objekata

Osmanski prodor donio je potpunu rastrojenost stare katoličke crkvene organizacije na ovom području, župe su ugašene, a vjernici raseljeni. Radilo se o pravom uzmaku katolicizma. Lovinački kraj pripadao je Ninskoj biskupiji koja je teško stradala u osmanskim osvajanjima i do završetka Ciparskog rata 1573. najveći dio njezina nekadašnjeg područja u Lici, Podgorju, Bukovici i Ravnim kotarima dospio je pod vlast Osmanskog Carstva.¹⁹⁴ Početkom posttridentske obnove ninski biskupi pokušavaju u ograničenoj mjeri obnoviti crkveni život i u *in patribus infidelium* svoje dijeceze, ali pritom nikad ne prelaze planinu Velebit, tako da su nam spoznaje o stanju katoličkih ostataka u Lici XVI. stoljeća gotovo

¹⁸⁰ Cerje ako se ne radi o predjelu Cerin u Svetom Roku.

¹⁸¹ Nepoznato ako se ne radi o području oko rječice Banice.

¹⁸² Južni dio Smokrića kod Majdana i pod Ljutačom.

¹⁸³ Sjeverni dio Smokrića kod izvora Suvaje i pod Sedlom.

¹⁸⁴ Nepoznato.

¹⁸⁵ Nepoznato.

¹⁸⁶ Predio Ponori u Svetom Roku.

¹⁸⁷ Poljica u Donjoj Ploči.

¹⁸⁸ Negdje na rječici Banici.

¹⁸⁹ Nepoznato, postoji više toponima Dubrava.

¹⁹⁰ Nepoznato.

¹⁹¹ Nepoznato.

¹⁹² Postoje Bukovci u Ličkom polju između Kika i Raduča, međutim, u popisu jasno stoji da se radilo o mezri u planinskom području između Komića i Vranika.

¹⁹³ BOA, TTD, No. 622/460.

¹⁹⁴ Područje Ninske biskupije nalazilo se pod suverenitetom triju država: najveći dio u XVI. stoljeću bio je na osmanskome teritoriju, dio na mletačkom, uključujući i samo biskupsko središte Nin, a dio pod „nadvojvodom Karlom“ u dijelu Podgorja (AMOS-RUBE 1969: 549-595).

sasvim nepoznate.¹⁹⁵ Daljnji crkveno-povijesni razvoj išao je u smjeru potpunog prekida tradicije o povezanosti biskupskog Nina i južne (gornje) Like. Općenito, sve do 1622. i osnutka Kongregacije za propagandu vjere raspolažemo s vrlo malo podataka o stanju Katoličke crkve na ovim područjima. Doseljavanjem vlaških katoličkih skupina iz zapadne Hercegovine (Bunjevci), pastoralnu skrb velikim dijelom preuzimaju franjevci Provincije Bosne Srebrene, tako da je i Lika postala *terra misiones* pod jurisdikcijom bosanskih franjevaca iz samostana Blažene Djevice Marije na Visovcu. Prema podatku iz 1623, visovačkim franjevcima pripadalo je sedam župa, od kojih je jedna bila *Lika koja se proteže do brda na jugu Senja*.¹⁹⁶ Ovoj župi nominalno je pripadao i Lovinački kraj.¹⁹⁷ Nedovoljan broj svećenika i smanjen broj vjernika utjecao je na takvu raspodjelu koja je obuhvaćala čitava okružja u koja su uključena mnoga sela i više crkvenih objekata. Međutim, u popisu visovačkih župa 1636. *župa Lika* više se ne spominje.¹⁹⁸ Pored franjevaca, djelovali su i domaći svećenici glagoljaši koji su vršili liturgiju na crkvenoslavenskom jeziku, a čija je naobrazba i kulturna razina bila u opadanju stekavši „polupučki“ karakter (*jeronimovci*).¹⁹⁹

¹⁹⁵ Prvu kanonsku vizitaciju župa Ninske biskupije obavio je 1579. ninski biskup Petar Cedolini. Tada je obišao i dvije od triju župa koje su se nalazile na osmanskim teritoriju, ali samo one južno od Velebita. Ni biskup Horacije Belloti tijekom svoje vizitacije 1599. također ne prelazi Velebit. Apostolski vizitatori Agostino Valier 1579. i Michele Priuli 1603. nisu ni kročili na osmansko zemljište (Isto: 552, 581; usp. *Spisi apostolskih vizitacija dalmatinskih biskupija* 2022). Vlasi Istrije znatnim su dijelom bili katolici i nad njima su pastoralnu skrb vršili franjevci iz samostana Bezgrešnog začeća Blažene djevice Marije u Karinu, čije je bratstvo ostalo djelovati i pod novim vlastima. U opširnijem popisu iz 1528–1530 zabilježene su zemlje crkve u Karinu i zatečeni fratri (*Rim keşişleri*) koji su bili oslobođeni plaćanja poreza. Padom pod osmansku vlast karinski franjevci odvojili su se od Trsatske kustodije i potpali pod franjevački samostan u Visovcu, odnosno u provinciji Bosni Srebrenoj. U popisu iz 1550. spominje se „fra Matija iz Kreševa“ koji je zatražio da se samostanska crkva, koja je oko 1538. bila napuštena, „upiše u njegov posjed“, što je i učinjeno. Izvjesni fra Blaž, najvjerojatnije starješina hospicija, dobio je 1560. dopuštenje od kliškog sandžakbega Ferha-bega za popravak „kloštra“ sv. Marije i potvrdu za zadužbinu (vakuf), mlinove, vinograde i zemlju „Soline“ (karinska Slatina) (HAFIZOVIĆ 2013: 107; SPAHO 2007: 388; SOLDI 1974: 10-15, 24-27).

¹⁹⁶ BAČIĆ 1997: 231-232.

¹⁹⁷ Lički kapetan Ali-beg dopustio je 1623. visovačkim franjevcima da slobodno i bez straha putuju po Lici, Udbini i Krbavi ali se pritom, nažalost, ne navode konkretna mjesta vezana uz pastoralni rad franjevaca na tom području (Isto: 239).

¹⁹⁸ Zanimljivo je primijetiti da su katolici iz ličkog Lovinca još 1740-ih dolazili u samostan na Visovcu radi zavjeta Gospi Visovačkoj (usp. Fra Gašpar VINJALIĆ, *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514.-1769.* Split: Književni krug, 2010, 240).

¹⁹⁹ Prema saslušanju don Mateja Danilovića, župnika u Polači, iz 1591, pred ninskim biskupom, ispada da su mnogi svećenici glagoljaši u župama Bukovice i Like pod osmanskim vlašću živjeli u konkubinatu, a „nije bilo drugih koji bi ih mogli zamijeniti u službi“ (*Spisi apostolskih vizitacija dalmatinskih biskupija* 2022: 18-19).

U mnogo povoljnijem položaju bila je novopridošla pravoslavna crkvena organizacija koja je nakon obnove Pečke patrijaršije 1557. i pod zaštitom velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića, dobila nov poticaj pravoslavnom vjerskom životu i proširila svoju jurisdikciju na zapad duboko u hrvatsko katoličko područje. Kao vjersko-politička ustanova vođe naroda („etnarhije“, „miletbaše“) i suradnica osmanskih vlasti (*syrf milleti*), jačala je identifikaciju pravoslavlja sa srpstvom. Nakon što je dabrobosanski mitropolit Gavriilo Avramović 1575. premjestio svoje sjedište iz Dabra na Limu (manastir Banja kod Priboja) u rmanjski manastir sv. Nikolaja na ušću Unca u rijeku Unu, dolazi do institucionalnog učvršćivanja pravoslavlja i na ličkom području. Kako je šerijat zabranjivao podizanje novih crkava i dopuštao samo obnovu postojećih, pravoslavna crkva prisvojila je i obnavljala napuštene katoličke crkvene objekte osnivajući svoju mrežu parohija i manastira. Titulari crkava su se pritom obično mijenjali i prilagođavali pravoslavnoj nomenklaturi, ali ako je lokalna tradicija bila naročito jaka, neke crkve sačuvale su svoje stare nazive. Tako, primjerice, u popisu iz 1604. u Gračacu spominje se crkva sv. Petra, dok je u XV. stoljeću u istome mjestu postojala župna crkva sv. Križa, kao i crkva Presvetog Trojstva. S druge strane, crkva sv. Ivana na gori na Velebitu poviše Kukljića kod Metka, za cijelo vrijeme osmanske vladavine sačuvala je svoj stari naziv iz srednjeg vijeka. Radilo se o samostanskoj crkvi koja je u XV. stoljeću bila osobito cijenjena u Lici.²⁰⁰ Za razvoj organiziranog vjerskog života mnogo važniju ulogu od „mirijskog“ (svjetovnog) svećenstva imali su pravoslavni monasi. Manastiri su bili institucionalni oslonci pravoslavne crkvene organizacije i središta pravoslavne duhovnosti i kulture. Pravoslavni Vlasi iz ovog dijela Like bili su upućeni na manastir Uspenja Bogorodice u Krupi pod Velebitom koji je osnovan negdje potkraj XVI. ili početkom XVII. stoljeća na mjestu starije katoličke crkve.²⁰¹ Tako se na nekadašnjem katoličkom tlu u XVI. stoljeću počelo ukorjenjivati pravoslavlje, čime se sasvim izmijenila stara vjersko-jurisdiksijska granica. To novo stanje najbolje odražavaju spomenuti dabrobosanski mitropoliti koji su svojoj tituli dodali još i *latinski*, *kliški* i *lički*, a naročito su isticali titulu *egzarha cijele Dalmacije*.²⁰² U njihovu novom naslovu odražavala se ne samo činjenica jurisdiksijskog širenja u nekadašnji katolički prostor već i težnja da preostalo katoličko svećenstvo i stanovništvo podvrgnu svojoj nadležnosti, prvenstveno zbog ubiranja crkvenih prihoda.²⁰³ Ovu pojavu svakako treba promatrati i u kontekstu osmanske politike poticanja katoličko-pravoslavnih antagonizama.²⁰⁴

²⁰⁰ BOGOVIĆ 1997: 80; RUNJE 2003: 52; PAVIČIĆ 1962: 33-35.

²⁰¹ Manastirsku crkvu freskama je oslikao hilendarski monah Georgije Mitrofanović prije 1620, tako da je manastir mogao nastati koje desetljeće ranije (ORLOVIĆ 2008: 13).

²⁰² SAMARDŽIĆ 1993: 59.

²⁰³ ĐURĐEV 1964: 125-127.

²⁰⁴ ROKSANDIĆ 2007: 233.

Najbrojnije stanovništvo nahije činili su kršćanski Vlasi pravoslavne i katoličke konfesije. Pravoslavni su najvećma bili podrijetlom iz Hercegovine, odakle su i donijeli svoj novoštokavski (i)jekavski idiom. Katolički Vlasi dijelili su se u dvije skupine starijih i mlađih doseljenika/povratnika. Prvi su bili Vlasi Istrije, a drugi katolički Vlasi iz zapadne Hercegovine, takozvani *Bunjevci*. Izuzimajući islamizirane Vlahe, krajnje je nezahvalno i metodološki dvojbeno utvrđivati konfesionalnu pripadnost vlaških skupina prema osobnim imenima. Naime, sredinom XVI. stoljeća njihova onomastička nomenklatura još je uvelike ujednačena, da ne kažemo istovjetna. Prevladavala je stara slavenska („narodna“) onomastika s vlaško-arbanaškim natruhama.²⁰⁵ Pa ipak, teško je ne primijetiti da se povremeno nailazi i na neka asocijativna imena koja bi mogla pobliže govoriti o konfesionalnoj pripadnosti svojih nositelja. Tako u selima Budaku i Topali (Tupale) 1585. pozornost plijene imena Mihovil, Martin, Grgur, Bartul, Antun, odnosno Todor, Bulat, Popović.²⁰⁶ Sela izgleda nisu bila konfesionalno homogena, kao što to nisu bili tada ni vlaški katuni i knežine. Ovi skromni podaci upućuju nas na oprezan zaključak da je 1585. u nahiji Cvituša još bilo katoličkih Vlaha, što se isto može reći i za susjednu nahiju Gračac.²⁰⁷

Za mnogo se crkava u Lici u osmanskim popisima kaže da su ruševne ili napuštene, ali to ne znači da su uvijek bile sasvim izvan funkcije. U popisu iz 1585. u nahiji Cvituša ne spominju se crkveni objekti, ali u sljedećem popisu iz 1604. navodi se u selu *Strmac* blizu utvrde Lovinac crkva sv. Ivana. Radi se vjerojatno o položaju Crkvine na mjestu današnje župne crkve sv. Roka.²⁰⁸ Po svojoj prilici selo *Strmac* odgovara svetoročkom zaselku Staro Selo uvučenom pod *Velebit*.²⁰⁹ Krajem XVII. stoljeća vizitator senjskog biskupa obilazeći ovaj kraj javljao je o ostacima triju crkava u Raduču.²¹⁰ Jedna od tih ruševina odnosi se na crkvu

²⁰⁵ Prema odredbi Tridentskog koncila 1563, katolici su svojoj djeci trebali davati kršćanska svetačka imena, tako da su od toga vremena u katoličkoj sredini „narodna“ imena bila u opadanju. Na osmanskom području učinci katoličke obnove bili su ograničeni i skromniji, što se odrazilo i u onomastici. Još početkom XVIII. stoljeća među Bunjevcima u Lici, sjevernoj Dalmaciji i Primorju nisu bila rijetka imena poput Miloš, Stojan, Vuk i druga.

²⁰⁶ U Budaku zabilježeni su: *baština Mihovila sina Grgura, baština Šimuna sina Grgura, baština Bartula sina Petra, baština Bartula sina Jurića* dok u Topali nalazimo: *baština Todora sina Ivatka, baština Milete sina Bulata, baština Marka sina Popovića, baština Antuna sina Vesenića*. BOA, TTD, No. 622/399.

²⁰⁷ Pozornost također plijene i ikavski oblici toponima (Cvituša, Ričice, Bilušan, Istipan), koji su vjerojatno naslijeđeni iz srednjovjekovlja, ali upućuju i na mogućnost prisustva ikavskoga govorećeg stanovništva. Suprotan je primjer sela Cvetnić Topolovska u nahiji Srb iz 1550. koje će novodoseljeno ijekavsko stanovništvo preinačiti u Veliki i Mali Cvjetnić.

²⁰⁸ BOGOVIĆ 1997: 88; KOLAK 2020: 16.

²⁰⁹ Lokalna predaja tumači podrijetlo imena Starog Sela legendom o njegovu neprekidnom trajanju još od vremena Turaka (PAVIČIĆ 1987: 16). Poznatu špilju Strmotića-ponor ne treba dovoditi u vezu s ovim zaboravljenim toponimom.

²¹⁰ „Raduč je u onom dijelu gdje se uzdiže planina Velebit. Pod tu utvrdu pripada područje prostrano po prilici dan hoda. U blizini teče rijeka Radučica koja okreće mlinove. Nastanjen je

sv. Marije u Drenovcu Radučkom koja se spominje u XV. stoljeću.²¹¹ Lokalitet Crkvina u radučkom Međuvođu nedaleko od crkvice sv. Petke također upućuje na ostatke „stare doturske crkve“.²¹² Za pretpostaviti je da je i radučka parohijska crkva sv. Ilije podignuta na mjestu starijeg sakralnog objekta. Nema sumnje da je na lovinačkom području bilo još crkava iz srednjovjekovnog razdoblja. Toponimi tipa Crkvina, Crkvište postoje još i u Ličkom Cerju, Ričicama i Gornjoj Ploči.²¹³ Ima naznaka da se u tom kraju i prije XVIII. stoljeća štovao kult sv. Mihovila Arkandela, vjerojatno prema nekoj staroj crkvi iz predosmanskog razdoblja.²¹⁴

Muslimansko stanovništvo u Lici za cijelo vrijeme osmanske vladavine ostalo je manjinsko i ograničeno uglavnom na podgrađa utvrda. Nahija Cvituša u tome nije bila izuzetak. Rekli smo već da se prema rasporedu čitfluka može zaključiti da su manja muslimanska naselja bila u podgrađima Starog Lovinca (Varoš), Cvituše (Podcvituša), Raduča (Gradina), Vranika i Ploče. Nedaleko od Varoša u zaselku Matovinovići u Ličkom Cerju postoji toponim Tursko groblje, a isti takav toponim postoji i u Piplici blizu izvora Banice. Muslimansko stanovništvo bilo je raznolikog podrijetla, činili su ga ponajprije doseljenici iz drugih utvrda u Kliškom kasnije i Krčkom sandžaku, a znatno manje islamizirani Vlasi, starosjedoci i oslobođeni sužnjevi. Značajniji priljev islamiziranih Vlaha tvrđavskim posadama događa se tek u XVII. stoljeću, kada martološka služba postaje dio muslimanskih plaćeničkih posada. Između onih 14 martologa iz ulufedžijske posade u Vraniku 1643. možemo tražiti i islamizirane Vlahe.²¹⁵ Već u prvom popisu 1528–1530 na

---

vlaškim Rašanima u 50 kuća, od kojih je sto osoba sposobno za oružje. Ondje su bile tri crkve, što pokazuju njihove ruševine...“ (BOGOVIĆ 1991: 123)

²¹¹ PAVIČIĆ 1967: 34.

²¹² Isto: 35; KOLAK 2020: 21-22.

²¹³ Tatjana Kolak skreće pozornost da toponimi ovog tipa u Lici mogu označavati i antičke lokalitete (nekropole i sl.), odnosno da nisu nužno povezani sa srednjovjekovnim sakralnim nasljeđem (KOLAK 2020: 20-23).

²¹⁴ Epska geografija Like poznaje toponim *Mijoljsko polje* negdje između Ploče i Raduča, gdje su opjevani sukobi između Kotarana i Turaka u Kandijском i Morejskom ratu. Zanimljiv je i slučaj ukazanja sv. Mihovila i sv. Ivana Krstitelja u Parčićima 12. i 13. rujna 1700. u kući bunjevačkog kneza Stojana (Stanka) Kovačevića. Zbog ovog slučaja Lovinac je pohodio i senjski biskup Martin Brajković, a lovinačka župna crkva je 1704. posvećena upravo sv. Mihovilu. Konačno, nakon slamanja krajiške bune 1751, Lovinac je preimenovan u Sankt Michael, čije je ime nosio sve do ukidanja Vojne krajine 1881.

²¹⁵ Nešto o podrijetlu ličkih muslimana može nam govoriti i njihovo narječje. Idiom pokrštenih muslimana u Lici (Perušić, Budak, Novi) i muslimana u Bihačkoj krajini koji su velikim dijelom potomci ličkih muhadžira s kraja XVII. stoljeća jest novoštokavski ikavski, podjednako štakavskog i šćakavskog tipa. Iz krajiške korespondencije, pisane ćirilicom na hrvatskom jeziku u XVII. stoljeću, osmanski lokalni zapovjednici dosljedno pišu ikavicom prožetom s još dosta čakavizama (da spomenemo samo ona u historiografiji najpoznatija kao što je pismo Mustajbega, *kapetana udvinskoga i ličkoga*, iz 1648, pisma krčkog sandžakbega Muhamed-bega Durakbegovića generalnom providuru iz 1675, pismo Durak-age Kozličića, posljednjeg dizdara

tom području nalazimo primjere islamiziranih Vlaha (npr. u Poljicama *Hasan sin Dobrašina*).²¹⁶ U popisu iz 1585. od 48 evidentiranih baština, samo jednu drži islamizirani Vlah, *Bali sin Jurina* u Vraniku.²¹⁷ U takvim slučajevima, ako je musliman bio sin nemuslimana (ili čak unuk), baština je još uvijek mogla imati isti status.²¹⁸ Međutim, ako bi musliman napustio selo i priključio se posadi u utvrdama, baština bi bila prevedena u čifluk. Tako je 1585. i jedan čifluk kod Banice držao *Mehmed sin Perka*.²¹⁹ Novi muslimani mogli su biti i *Husein sin Abdullaha* i *Hadži Husein sin Abdullaha* koji su zajednički držali čifluk u Vasnici.²²⁰ O broju i lokaciji džamija ili mekteba ne znamo ništa, kao što se vrlo malo toga sačuvalo od osmanske materijalne kulture.²²¹

Zaključak

Za Lovinački kraj, kao i za ostatak Like, XVI. stoljeće značilo je početak novog povijesnog razdoblja obilježenog brojnim diskontinuitetima koji su iz korijena izmijenili sociokulturnu i etnodemografsku sliku ovog kraja. Nije se radilo samo o razmeđu epoha već i imperija. Uspostavom osmanske vlasti povijesni razvitak ovih prostora počeo se odvijati u potpuno novim i drugačijim političko-društvenim i kulturno-civilizacijskim okvirima. Počeci rasapa srednjovjekovnih struktura krajem XV. stoljeća bili su ujedno za ovaj kraj i počeci višestoljetnog iskustva režima granice na konfliktnom razmeđu imperija. Već nakon pada Bosne 1463,

---

Široke Kule, iz 1690; o jeziku i grafiji osmanskih krajiških kancelarija pogledati u NAKAŠ 2014: 161-182). Jezgru bi, prema tome, činilo stanovništvo starinom iz zapadne i jugozapadne Bosne

²¹⁶ BOA, TTD, No. 157/1075. Izgleda da se tada u Udbini nalazilo dosta „novih muslimana“. Primjerice, mezu *Bandol* u Lici bila je u posjedu *Skedera sina Vukosava*, *Šahina sina Radoja* i *Ahmeda sina Miločića*, svih iz Udbine. (Isto: 1084).

²¹⁷ BOA, TTD, No. 422/463.

²¹⁸ HAFIZOVIĆ 2013: 112.

²¹⁹ BOA, TTD, No. 422/460.

²²⁰ Isto: 461. Ime Abdullah („rob Božji“) obično je značio eufemizam kojim su konvertiti prikrivali svoje kršćansko podrijetlo.

²²¹ Jedini vidljivi spomenici osmanske baštine jesu tzv. *turske kule*, obrambeno-rezidencijalni objekti osmanske krajiške elite koji svoje začetke imaju u XVII. stoljeću, stvaranjem novog kapetanij-skog ustroja na serhatu. Habsburški izvori s kraja XVII. stoljeća nazivaju ove objekte „turskim plemićkim kurijama i dvorcima“, a u narodnoj tradiciji ostale su poznate kao *kule* i *dvori*. U Lovinačkom kraju te kule nose nazive po svojim novim vlasnicima iz XVIII. stoljeća, kada su se obnavljale i pregrađivale: *Zdunića kula* u lovinačkoj Rasoji (po prvom lovinačkom župniku Damjanu Zduniću, legendarnom *popu Zduni*, koji ju je 1744. obnovio), *Turska (Kovačevićeva) kula* u Vraniku (prema knezu Stojanu Kovačeviću koji ju je prisvojio krajem XVII. stoljeća), *Čalića kula* u Donjoj Ploči i *Kalinića kula* u Raduču (možda je pripadala agama Kumalićima koje tradicija veže za Raduč?).

Hrvatska, a time i Lika našle su se na putu osmanske ekspanzije koja je označila kraj razdoblja „uspona i sazrijevanja“. Progresivan način osmanskog osvajanja u pola stoljeća sasvim je devastirao ove prostore i prouzročio depopulaciju i raspad hrvatskih feudalnih društvenih struktura, kao i njegova kulturnog nasljeđa. Osmanskoj vlasti u Lici trebat će skoro isto toliko vremena da ponovno kolonizira i vojno-upravno organizira to područje. Na primjeru lovinačke mikrorazine mogu se pratiti navedeni procesi promjena u naseljenosti, sastavu stanovništva i prostornoj organizaciji. Pa ipak, sve dimenzije diskontinuiteta u Lovinačkom kraju XVI. stoljeća nisu nam do kraja poznate; naime, ostaje otvoreno pitanje kako se raspad srednjovjekovne demografske strukture na tom prostoru nije znatnije odrazio u toponimiji koja je najvećma sačuvana i opstoji u cijelom XVI. stoljeću, da bi se dijelom promijenila tek u XVII. stoljeću, kada i nastaje moderna toponimijska nomenklatura lovinačkog područja. Izgleda da su Vlasi Istrije bili jedni od važnijih posrednika u prijenosu starog nazivlja. Disolucija ovog dijela Hrvatske događa se u vrijeme kneza Ivana Karlovića, pod kojim su krbavski knezovi Kurjakovići doživjeli svoj vrhunac, ali i svoj pad i nestanak. Svi Karlovićevi napori tijekom tri desetljeća da sačuva stare baštinske posjede u Krbavi i Lici, pa i pod cijenu osmanskog vazalstva, pokazali su se neuspješnima. Uslijed brojnih unutarnjih slabosti i dotrajalosti korvinovskog obrambenog sustava, „zemlje Ivana Karlovića“ početkom 1520-ih više nije bilo moguće obraniti. Osvajanjem Obrovca i Udbine do 1527. nestalo je starog krbavskog kneštva, a Hrvatska je ostala bez svoje povijesne teritorijalne jezgre. Konsolidacija osmanske vlasti u Lici tekla je sporo i oscilirajuće. Lovinački kraj je i u ovom segmentu dijelio sudbinu ostatka Like. Učvršćivanje osmanskog položaja u Lici sustavno su i uporno sprečavale snage Senjske i Bihačke kapetanije koje su uporno razarale obnovljene utvrde i raseljavale novodoseljeno, uglavnom vlaško stanovništvo. Ključni događaj predstavlja strateška odluka Visoke Porte iz 1560. da se krene u obnovu napuštenih utvrda i naseljavanje Like i Krbave. Do 1566. na lovinačkom području obnovljeno pet od ukupno u 15 utvrda u Lici (Lovinac, Raduč, Vranik, Veliki i Mali Novak). Tada Lovinački kraj dobiva i svoje muslimansko stanovništvo koje su prvenstveno činili članovi plaćene posade u obnovljenim utverdama. Njima su dodijeljene na uživanje okolne pustopoljine koje su postale čiflucima. Ubrzo je zatim do 1574. osnovana i nahija Cvituša kao upravno-sudska jedinica koja je pokrivala Lovinački kraj, ali bez područja sela Ploče koje se našlo u sastavu nahije Medak. Nahija Cvituša bila je specifična iz nekoliko razloga. Na njezinu području nije se razvilo značajnije vojno uporište niti neko veće muslimansko naselje. Nahija je dobila ime po običnoj karauli smještenoj na vrhu usamljenog brdašca. Tek će početkom XVII. stoljeća Vranik postati nešto značajnija tvrđava s većom koncentracijom muslimanskog življa, ali ono će čak i za tadašnje krajiške standarde ostati samo neznatno naselje. Zbog ratnih pustošenja i osvajanja, XVI. stoljeće obilježeno je intenzivnim i raznovrsnim migracijama, unutarnjim, vanjskim i povratnim te promjenama

stanovništva. Lovinački kraj je u prvoj četvrtini XVI. stoljeća izgubio svoje staro hrvatsko stanovništvo koje se, ako nije stradalo ili bilo zarobljeno, iselilo u raznim pravcima prema dubini habsburškog prostora ili na mletačka područja, a manjim dijelovima prelazilo je i na osmansku stranu. Nakon osmanskih osvajanja 1527. slijedi novi ciklus migracija koje od početka imaju karakter planski organizirane vojne i pastoralno-agrarne kolonizacije. Izravno ih potiču i usmjeravaju osmanske vlasti iz vojno-sigurnosnih i fiskalno-ekonomskih razloga. Možemo govoriti o pet kolonizacijskih valova koji će do kraja XVI. stoljeća uroditi tek polovičnim rezultatima. Gustoća naseljenosti ovog dijela Like bila je osjetno niža u odnosu na susjedne istočne nahije (Zvonigrad, Srb) i područja južno do Velebita (Prikokrčje). Opustošeni predijeli u XVI. stoljeću naseljavani su Vlasima kao dominantnim kolonizacijskim elementom. Generalno se radilo o dvjema skupinama, povratničkim Vlasima Istrije, čiju su osnovu predstavljali starohrvatski Vlasi i novodoseljene vlaške skupina iz dinarske jugoistočne unutrašnjosti, uglavnom podrijetlom iz Hercegovine koji u ove krajeve donose novoštokavsko narječje. Njihov položaj neprestano je varirao između planova imperijalne središnjice i pragmatizma provincijskih namjesnika. Kretao se u krugu od klasičnog vlašskog statusa *de facto* vojničkog reda, preko nivelacija s običnom rajom, da bi se prema kraju stoljeća pojavila hibridna rješenja poput „filuridžijske raje“ koja uživa slobodne baštine. Integracija u timarsko-spahijski sustav bila je nepotpuna, ali su zato procesi vlaške sedentarizacije i njihova prelaska na zemljoradnju uznapredovali. Uslijed migracija došlo je i do velike promjene u konfesionalnom rasporedu. Šesnaesto je stoljeće za Liku vrijeme uzmaca, gotovo propasti katolicizma i početak ukorjenjivanja pravoslavlja, čime su se stare vjersko-jurisdikcije granice sasvim izmijenile. Iz popisa 1585. proizlazi da je u nahiji Cvišu među vlaškom rajom bilo i pravoslavnog i katoličkog elementa. Islamizacija je, pak, bila znatno skromnijih razmjera. Muslimansko stanovništvo bilo je manjinsko u cijelom XVI. stoljeću, sastavljeno od dviju glavnih skupina, doseljenih članova plaćeničkih posada pretežno iz drugih dijelova Kliškog sandžaka i islamiziranih Vlaha koji će se s vremenom, naročito u XVII. stoljeću, priključiti muslimanskim posadama. Ova studija na lokalnom je primjeru Lovinca i njegove okolice nastojala rasvijetliti dinamične geopolitičke, sociodemografske i etnokulturne procese koji su se zbivali na razmeđu kasnog srednjeg vijeka i rane moderne u XVI. stoljeću i iz kojih su nikle „klice“ moderne Like i Lovinačkog kraja kakav smo donedavno poznavali.

Bibliografija

Neobjavljeni izvori

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Istanbul, Tapu Tahrir Defteri, No. 157, 622.

Objavljeni izvori

- BOGOVIĆ, Mile. 1991. Takozvani Glavinićev opis Like i Krbave iz 1696. godine. *Croatia Christiana Periodica* 15/27: 117-128.
- DESNICA, Boško. 1950. *Istorija kotarskih uskoka*. Sv. I. Beograd: Srpska akademija nauka, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knj. III.
- GLIGO, Vedran. 1983. *Govori protiv Turaka*. Split: Književni krug.
- GRGIĆ, Ivan. 1956. Opis kliškog sandžaka s ove strane Velebita i Dinare. *Zadarska revija* 4: 257-261.
- KASER, Karl. 2003. *Popis Like i Krbave 1712. godine. Obitelj, zemljišni posjed i etničnost u jugozapadnoj Hrvatskoj*. Zagreb: SKD Prosvjeta.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. 1854. Događaji Medvedgrada. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku III*: 111-113.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. 1863. *Listine hrvatske*. Zagreb.
- LASZOWSKI, Emil. 1917. *Monumenta habsburgica regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*. Vol. III. Zagreb: Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Vol. 40, JAZU.
- LOPAŠIĆ, Radoslav. 1884. *Spomenici Hrvatske krajine*. Sv. I. Zagreb.
- LOPAŠIĆ, Radoslav. 1885. *Spomenici Hrvatske krajine*. Sv. II. Zagreb.
- LJUBIĆ, Šime. 1877. *Commisiones et relationes Venetae*. Vol. II. Zagreb.
- RAČKI, Franjo. 1877. Prilog za poviest hrvatskih uskoka. *Starine JAZU IX*: 174-176.
- RAČKI, Franjo. 1882. Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka. *Starine JAZU XIV*: 173-189.
- SPAHO, Dž. Fehim i dr. 2007. *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*. Obradili Fehim Dž. Spaho, Ahmed S. Aličić; priredila Behija Zlatar. Sarajevo.
- Spisi apostolskih vizitacija dalmatinskih biskupija*. 2022. Sv. 2: *Spisi apostolskih vizitacija Ninske biskupije iz godina 1579., 1603. i 1625.* Ur. Ante Gverić. Zadar: Državni arhiv u Zadru, Društvo za povjesnicu Zadarske nadbiskupije „Zmajević“.
- YILDIRIM, Hacı Osman i dr. 1994. *5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565.-1566.)*. Ankara: Özet ve Indeks, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- YILDIRIM, Hacı Osman i dr. 1999. *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-975 / 1567.-1569.)*. Ankara: Özet Transkripsiyon -Indeks-III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- YILMAZ, Yaşar i dr. 1993. *3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558.-1560.)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Literatura

- ADAMČEK, Josip. 1995. Iseljavanje Hrvata u austrijsko-ugarski granični prostor u 16. stoljeću. U *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, gl. ur. Ivan Kampuš, 13-30. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- AMOS-RUBE, Filip. 1969. Ninske crkve u dokumentima iz godine 1579. i 1603. U *Povijest grada Nina*, ur. Grga Novak, Vjekoslav Maštrović, 549-595. Zadar: JAZU.
- ARUČI, Muhammed 2004. Islamic Authority and its Attitude towards Non-Muslim Groups and Minorities in Muslim Society. U *Orientalia Lovaniensia Analecta. Authority, Privacy and Public Order in Islam*, ur. B. Michalak Pikulski, A. Pikulski, 250-266. Cracow: Peeters Publishers.
- BAČIĆ, fra Stanko 1997. Pastoralno djelovanje visovačkih franjevacu u vrijeme osmanlijske okupacije. U *Visovački zbornik. Zbornik radova simpozija u prigodi 550-te obljetnice franjevačke nazočnosti na Visovcu 1445.-1995.*, ur. Miroslav Ivić, Šime Samac, 229-240. Visovac: Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja, Franjevački samostan i crkva sv. Pavla na Visovcu.
- BAŠAGIĆ, Safetbeg. 1994. *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Zagreb: Birotisak (pretisak).
- BEŠLIJA, Sedad. 2017. *Istimâlet. Bosna u osmanskoj političkoj strategiji (15. i 16. stoljeće)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Institut za historiju.
- BIRIN, Ante. 2019. Društvo: plemstvo (razvoj, raspored, brojnost, uloga). U *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić, 39-54. Zagreb: Matica hrvatska.
- BOGOVIĆ, Mile. 1997. Crkveno ustrojstvo Like i Krbave u srednjem vijeku. U *Krbavska bitka i njezine posljedice*, ur. Dragutin Pavličević, 79-89. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- BOTICA, Ivan. 2011. *Krbavski knezovi u srednjem vijeku*. Doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- BRACEWELL, Catherine Wendy. 1997. *Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*. Zagreb: Barbat.
- BRATULIĆ, Vjekoslav. 1959. *Rovinjsko Selo. Monografija jednog istarskog sela*. Zagreb: Jadranski institut JAZU.
- BUDAK, Neven. 2007. *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam international.
- BUZOV, Snježana. 1990. Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40: 243-257.
- BUZOV, Snježana. 2003. Vlaška sela, pašnjaci i čifluci: krajolik osmanlijskog podgraničja u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću. U *Triplex Confinium (1500-1800): ekohistorija zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 3. do 7. svibnja 2000. godine u Zadru*, ur. Drago Roksandić i dr., 227-241. Split – Zagreb: Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- DÁVID, Géza. 2020. The Formation of the sancak of Kırka (Krkva) and its First begs. U *Ottomans – Crimea – Jochids. Studies in Honour of Mária Ivanics*, ur. István Zimonyi, 81-99. Szeged: University of Szeged.

- DETELIĆ, Mirjana. 2007. *Epski gradovi. Leksikon*. Beograd: Balkanološki intitut SANU.
- DINO, Dževad. 2001. Hercegovačko porijeklo stanovništva skopaljske doline (sa naglaskom na Bugojanski kraj). *Hercegovina: časopis za historijsko i kulturno nasljeđe* 13-14: 127-136.
- ĐURĐEV, Branislav. 1964. *Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda*. Sarajevo: Svjetlost.
- GESTRIN, Ferdo. 1977. Migracije iz Dalmacije u Marke do 15. do 17. stoljeća. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 10: 395-404.
- GOLEC, Boris. 2018. *Nedovršena kroatizacija dijelova istočne Slovenije između 16. i 17. stoljeća*. Koprivnica: Meridijani.
- GRGEC, Petar. 1932. *Hrvatski Job šesnaestoga vijeka. Život i djela Ivana Karlovića*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima.
- GRGIN, Borislav. 2002. *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb: Ibis grafika.
- GRGIN, Borislav. 2005. Doseljenici iz Hrvatske na Rabu krajem XV. i početkom XVI. stoljeća. U *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak, 537-547. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, FF press.
- HAFIZOVIĆ, Fazileta. 2010. Posjedi zvaničnika i njihovih porodica u Kliškom sandžaku u 16. stoljeću. *Znakovi vremena* 13/48-49: 228-257.
- HAFIZOVIĆ, Fazileta. 2013. Različite refleksije o osvajanju srednjodalmatinskog zaleđa. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* 34: 103-115.
- HAFIZOVIĆ, Fazileta. 2016. *Kliški sandžak. Od osnivanja do početka Kandijskog rata (1537.-1645. godine)*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- HORVAT, Rudolf. 1941. *Lika i Krbava. Povijesne slike, crtice i bilješke*. Sv. II. Zagreb: Matica hrvatska.
- HORVAT, Zorislav. 2013. Turske kule i gradovi u Lici i Krbavi. *Senjski zbornik* 40: 417-470.
- HRABAK, Bogumil. 1988. Vlaška i uskočka kretanja u severnoj Dalmaciji u XVI. stoljeću. U *Benkovački kraj kroz vjekove: zbornik*. Sv. 2, ur. Marko Atlagić. Zadar: Narodni list, Filozofski fakultet.
- HRABAK, Bogumil. 2003. *Iz starije prošlosti Bosne i Hercegovine*. Knj. II. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- HUSIĆ, Aladin. 1999. Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49: 189-230.
- HUSIĆ, Aladin. 2007. Vojne prilike u splitsko-zadarskom zaleđu u 16. stoljeću. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 56: 125-144.
- JURAN, Kristijan. 2016. O podrijetlu i šibenskoj rodbini prvog kliškog sandžakbega Muret-bega Gajdića. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 66: 231-239.
- JURIN STARČEVIĆ, Kornelija. 2022a. Osmanska utvrda Udbina i udbinska nahija u 16. i 17. stoljeću. U *Turkologu u čast! Zbornik radova povodom 70. rođendana Ekrema Čauševića*, ur. Tatjana Paić-Vukić, 435-458. Zagreb: FF press.

- JURIN STARČEVIĆ, Kornelija. 2022b. Settlement of Lika and Three Ottoman Nahiyes: Novi, Medak and Bilaj Barlete in the 16th Century. U *Life on the Ottoman Border: Essays in honour of Nenad Moačanin*, ur. Vjeran Kursar, 71-102. Zagreb: FF press.
- JURKOVIĆ, Ivan. 2019a. Gorski kotar, Gacka, Lika i Krbava: „Izginuše izabrani momci, sjajni vitezovi... koji su oslobodili iz turskih ruku Apuliju.“ U *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić, 327-339. Zagreb: Matica hrvatska.
- JURKOVIĆ, Ivan. 2019b. Vojni ustroj i obrana Kraljevstva: *Cito. Cito. Cito. Citissime*. U *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja. Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić, 115-133. Zagreb: Matica hrvatska.
- KLAIĆ, Nada. 1987. *Medvedgrad i njegovi gospodari*. Zagreb: Globus.
- KLAIĆ, Nada, Ivo PETRICIOLI. 1976. *Zadar u srednjem vijeku do 1409*. Zadar: Filozofski fakultet u Zadru.
- KLAIĆ, Vjekoslav. 1975. *Povijest Hrvata*. Knj. IV. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- KOLAK, Tatjana. 2020. Arheologija Lovinačkog područja. *MemorabiLika* III/1: 11-27.
- KORIĆ, Elma. 2015. Nekoliko osmanskih dokumenata o događajima u dalmatinskom zaleđu u drugoj polovini 16. stoljeća. *Povijesni prilozi* 48: 71-89.
- KORIĆ, Elma. 2016. *Životni put prvog beglerbega Bosne. Ferhad-paša Sokolović*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- KORIĆ, Elma. 2021. Osmanska kartografija dalmatinskog zaleđa s početka Kandijskog rata. *Geoadria* 26/2: 125-142.
- KUČEROVÁ, Kvetoslava. 1998. *Hrvati u Srednjoj Europi*. Zagreb: Matica hrvatska, Matica slovačka Zagreb.
- KURTOVIĆ, Esad. 2008. Dubravčiči, Vlasi Ugarcu sa područja Ljubomira. *Istorijski časopis* LVII: 107-122.
- LOPAŠIĆ, Radoslav. 1895. *Oko Kupe i Korane. Mjestopisne i povijestne crtice*. Zagreb: Naklada Matice hrvatske.
- LUČIĆ, Josip. 1987. O vezama Ravnih kotara s prekovlebitskim područjem u srednjem vijeku. U *Benkovački kraj kroz vjekove: zbornik*. Sv. 2, ur. Marko Atlagić, 101-112. Zadar: Narodni list, Filozofski fakultet.
- LJUBOVIĆ, Enver. 2007. *Grbovnik Gacke, Krbave, Like, Senja i Vinodola. Obiteljski grbovi s opisom, podrijetlom, povijest, rasprostranjenost i seobe rodova*. Senj: Senjsko književno ognjište.
- MAGAŠ, Damir, Josip BRTAN, 2015. *Prostor i vrijeme knezova Posedarskih. Zemljopisna obilježja i povijesni razvoj Općine Posedarje*. Zadar: Sveučilište u Zadru, Hrvatsko geografsko društvo.
- MIJATOVIĆ, Anđelko. 1983. *Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- MOAČANIN, Nenad. 1990. Ime Gospić u svjetlu turskih izvora. *Croatica Christiana Periodica* 14/26: 51-54.

- MOAČANIN, Nenad. 1993. Naseljenost Like i izvori feudalne rente. *Historijski zbornik* 46/1: 61-65.
- MOAČANIN, Nenad. 1999. *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva do 1791. godine*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MOAČANIN, Nenad. 2007. Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva do razdoblja reformi u Bosni i Hercegovini (1463.-1831.). U Željko Holjevac, Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku*, 108-175. Zagreb: Leykam international.
- MOAČANIN, Nenad. 2011. Remek djelo habsburške (mletačke?) obavještajne službe: anonimni „geografsko-statistički“ opis bosanskog pašaluka (oko 1625.). U *Zbornik Nikše Stančića*, ur. Iskra Iveljić, 77-88. Zagreb: FF press.
- MOAČANIN, Nenad. 2018. O obavijesnom potencijalu osmansko-turske arhivske građe za povijest Srba u Hrvatskoj: uvodne napomene. *Tragovi* 1/1: 191-202.
- NAKAŠ, Lejla. 2014. Hrvatsko-bosanska ćirilična korespondencija u 16. i 17. stoljeću. *Filologija* 62: 161-182.
- ORLOVIĆ, Snježana. 2008. *Manastir Krupa*. Beograd – Šibenik: Istina – izdavačka ustanova Eparhije dalmatinske.
- PAVIČIĆ, Luka. 1987. *Lovinac. Monografija*. Lovinac: Mjesna zajednica Lovinac, Ploča, Ričice i Sv. Rok.
- PAVIČIĆ, Stjepan. 1962. Seobe i naselja u Lici. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 41: 5-330.
- RAUKAR, Tomislav. 1990. Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća. *Senjski zbornik* 17: 5-14.
- RAUKAR, Tomislav. 1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje (prostor, ljudi, ideje)*. Zagreb: Školska knjiga, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- ROKSANDIĆ, Drago. 2004. *Etnos, konfesija, tolerancija*. Zagreb: SKD „Prosvjeta“.
- RUNJE, Petar. 2003. *Školovanje glagoljaša*. Ogulina: Matica hrvatska.
- SAMARDŽIĆ, Radovan. 1993. Srpska pravoslavna crkva u XVI. i XVII. Veku. U *Istorija srpskog naroda*. Knj. 3, tom 2: *Srbi pod tuđinskom vlašću 1537.-1699.*, 7-102. Beograd: Srpska književna zadruka.
- SOLDO, Josip Ante. 1974. Franjevački samostan u Karinu. *Zbornik Kačić* 6: 5-38.
- SPAHO, Fehim Dž. 1988. Neke karakteristike razvitka varoških naselja u Kliškom sandžaku u XVI. i XVII. stoljeću. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 38: 241-251.
- SPAHO, Fehim Dž. 1989. Organizacija vojne krajine u sandžacima Klis i Krka u XVII. stoljeću. *Vojne krajine u južnoslovenskim zemljama do Karlovačkog mira 1699.*, ur. Vasa Čubrilović, 101-114. Beograd.
- SPAHO, Fehim Dž. 1991. Prihvatanje islama kod stanovništva Kliškog sandžala. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41: 283-289.
- STANIĆ, Damir. 2020. *Bihać kao sjedište Bihaćke kapetanije i slobodni kraljevski grad*. Doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- ŠARIĆ, Marko. 1999. Društveni odnosi i previranja u sandžaku Lika-Krka u 16. i početkom 17. stoljeća U *Diplomska radionica 1 prof. dr. Drage Roksandića*, ur. Drago

- Roksandić, Nataša Štefanec, 67-128. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta.
- ŠARIĆ, Marko. 2012. Osmanski korijeni Gospića: nahija Novi u XVI. i XVII. stoljeću. *Povijesni prilozi* 42: 215-248.
- ŠTEFANEC, Nataša. 2014. Osmanski zapovjednici i struktura osmanske i habsburške vojske na hrvatskom dijelu krajišta (prema špijunskim izvještajima iz 1570-ih). *Ascendere historiam. Zbornik u čast Milana Kruheka*, prir. Marija Karbić i dr., 209-227. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- TRALJIĆ, Seid M. 1974. Izvoz drva preko Obrovca krajem XVI. stoljeća. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 21: 261-269.
- VINAVER, Vuk. 1951. Događaji u Lici 1609./10. *Istorijski glasnik* 3-4: 104-110.
- ZAHIROVIĆ, Nedim. 2017. Tragom jedne karijere: Halil-beg (Halil-paša) Memibegović od Like preko Jegra do Banje Luke. *Historijski zbornik* 70/2: 353-364.
- ZLATAR, Behija. 2010. *Gazi Husrev-beg*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.

Lovinac Region at the Crossroads of Epochs in the 16th Century: Nahiya of Cvituša according to the Ottoman Tax Register from 1585.

Using the approach of regional and local history, the study analyzes the dramatic political-social and cultural-demographic transformations of caused by the Ottoman expansion in the 16th century on the example of the Lovinac region in Lika. In everything, this region shared the fate of the other areas of Lika and Krbava that were on the border of opposing empires, thus acquiring the character of a remote Ottoman periphery and the experience of the „borderlands regime“ that would last well into the 19th century. The work is primarily based on Ottoman sources, especially the tax cadastral lists for the area that was part of the nahiya of Cvituša from 1574. Numerous dimensions of the discontinuity caused by the dissolution of the property of the princes of Krbava (lands of Ivan Karlović) at the end of the 15th century are questioned and at the beginning of the 16th century and with the formation of the military-administrative structures of the Ottoman „serhad“ in the 16th century. It is analyzed how the aforementioned dynamic processes were reflected in the local Lovinac example, especially in the context of changes in settlement, population and spatial organization. The Ottoman plans for the construction of the fortification system, colonization and fiscal policy are reviewed. It also gives an insight into the newly created confessional arrangement and the state of religious buildings.

Keywords: Lovinac, nahiya of Cvituša, Lika, Ivan Karlović, sancak of Klis, sancak of Krka, Early Modern Age, Ottoman Empire, military borderland, Vlachs, migrations.

Ključne riječi: Lovinac, nahija Cvituša, Lika, Ivan Karlović, sandžak Klis, sandžak Krka, rani novi vijek, Osmansko Carstvo, vojna krajina, Vlasi, migracije

Marko Šarić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
marko.saric2@zg.t-com.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

55

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2023.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 55, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Marijan Premović (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d.

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*